

Traditional education in the 19th century Fergana region through the perspective of the orientalist Russian couple Nalivkins

Muhammed Bilal ÇELİK, Hatice SARICI HOCAYEV

Article Type	Research Article
Received	29/09/2023
Accepted	17/11/2023
DOI	https://doi.org/10.17497/tuhed.1368735
Similarity Scan	Done: IThenticate
Ethics Declaration	This work has been prepared in compliance with all ethical and copyright regulations. This study, based on the works of orientalist travelers, does not require ethical committee approval.
Conflict of Interest Statement	The author(s) declares that there is no conflict of interest.
Financing	No external funding was used to support this research.
Copyright and License	2012-2024 © TUHED. This work is published under the CC BY-NC 4.0 license.
Information Note	

Traditional education in the 19th century Fergana region through the perspective of the orientalist Russian couple Nalivkins

Muhammed Bilal ÇELİK

ORCID: 0000-0002-8246-134X, E-mail: bcelik@sakarya.edu.tr

Institution: Sakarya University, Faculty of Humanities and Social Sciences, ROR ID: <https://ror.org/04ttnw109>

Hatice SARICI HOCAYEV

ORCID: 0000-0001-5724-3239, E-mail: hsaricihocayev@gmail.com

Institution: Sakarya University, Social Sciences Institute, ROR ID: <https://ror.org/04ttnw109>

Abstract

The orientalist Russian couple Vladimir Petrovich Nalivkin and Maria Nalivkina, called the Nalivkins, lived in the Fergana region of Turkestan between 1876 and 1918. The Nalivkin couple, who not only learned the local language and culture during their long years of living in the region, but also established close relations with the people, wrote the work titled “Ocherk Byta Jenşiny Osdlago Tuzemnago Naseleniia Fergany” with the information they acquired. Nalivkins wrote this work 1886, obtaining information about the Turkestan region that no orientalist had before and shared this information with their readers. Especially Maria Nalivkina’s entry into women’s places that would be off-limits to foreign men and her sharing of information she learned from local women contributed greatly to the book. Within the scope of the study, the work “Shkola u Tuzemtsev Sredney Azii” written by Vladimir Petrovich was also examined. The analysis of both books provides information about the traditional education of the Fergana region in the 19th century. In particular, the focus is on the traditional education sites and education program, teachers and students of the Fergana region. As a result of the study, it was determined that the region lagged behind the age in terms of traditional education palces, course contents and the competence of teachers. In addition, it was observed that boys and girls received education in different places, that the education they received was inadequate and that students did not develop themselves after their education.

Keywords: Vladimir Petrovich Nalivkin, Maria Nalivkina, 19th century, Fergana region, traditional education

Introduction

The Fergana region, located close to where Uzbekistan, Kyrgyzstan, and Tajikistan meet each other today, is one of the oldest Turkish homelands. The region is shaped in the form of a valley flanked by Kurama in the north, Fergana in the east, Alay Mountains in the south, Transoxiana in the west, and the Tarim Basin in the southeast. This situates the region on the Silk Road, a position from which it has benefited throughout history. In addition, the Narin and Karaderya rivers passing through this region merge to form the Syrdarya (Jaxartes, Seyhun) River, which plays a primary role in the widespread agriculture and animal husbandry culture of this region by irrigating the valley extensively. Together, these features made the Fergana region extremely attractive to the largest states and tribes throughout history (Çelik, 2016: 527).

Historically, the Fergana region was ruled by the Khoqand Khanate from 1709 to 1876, during which significant developments were achieved in the fields of science, culture, and art, especially under the rule of Âlim Khan (1798–1809) and Ömer Khan (1809–1821). The strong economic foundations of the Khanate enabled adequate training for numerous scientists during the periods ruled by Âlim Khan and Ömer Khan, with scientists and artists from surrounding regions also coming to the Khanate. Furthermore, even after the Russian occupation, the region continued to maintain close connections with Russia, as a result of which many Russians traveled to the region, both officially and unofficially. One such Russian who came to the Fergana region and was able to explore it closely was Vladimir Petrovich Nalivkin.

Growing up in a military family and subsequently choosing military service as his profession, Vladimir Petrovich Nalivkin's arrival in the Turkestan region coincided with the Russian army's occupation of the cities of this region. As an officer in the Russian army, Nalivkin personally participated in the 1873 Khivan and 1875 Khoqand occupations (Abaşin et al., 2015: 11–12, 22–23, 77; Campell, 2015: 35). However, when his military life failed to yield the happiness, he was looking for, he resigned from duty in 1876 (Abaşin et al., 2015: 12–13). After leaving the military, he served as deputy chairman of Namangan district on military-civilian duty (Abaşin et al., 2015: 81–82). Nalivkin resigned from this position in 1878 and moved to Fergana valley along with his wife, Maria, and his family in the same year (Abaşin et al., 2015: 22–23). He bought land and a house in Nanay village in this region, where the Nalivkin family lived until 1884. During their time in Nanay village, Nalivkin and his wife adapted their lives to the customs and traditions of the local people—they dressed like peasants, farmed using local techniques employed by the peasants, and learned the local spoken languages (Kamp, 2016: 5; Kotyukova, 2016: 62). Although Nalivkin did not receive any formal orientalist education during the years he lived in the region, he dedicated himself to this field, writing a wide variety of works on the region based on his experiences, knowledge, and observations, some of which his wife contributed to as well.

The main source on this study is based is the book *Ocherk Byta Jenshiny Osedlogo Tuzemnogo Naseleniia Fergany*, co-authored by the Nalivkin couple, who documented valuable information about their experiences and the knowledge they acquired during their time in the Fergana region, thus leaving a mark as a record of this period. Published in 1886, this book was highly praised by many well-known historians and orientalists of the period, especially because of the insights provided by Maria about the women of the region—a perspective that had not been offered by any foreigner until then. In this work, Vladimir Petrovich provided information about the educational institutions of the region that were meant for men, while Maria recounted details about the educational institutions for women. The second work that is used as one of the primary sources in this study is Vladimir Petrovich Nalivkin's *Tuzemtsı Ranshe i Teper*, written in 1913, where he identified and explained the changes observed among the people of Fergana after the Russian occupation, while also mentioning the situation of the people before the occupation. His work also reported on the traditional education received by the people of the Fergana region before and after the occupation.

The aim of this study was to examine the traditional educational institutions of the Fergana region before the Russian occupation, as noted in the works of the orientalist Russian couple Vladimir Petrovich Nalivkin and Maria Nalivkina. Within the scope of this study, the insights drawn from the works of travelers who visited the Fergana region in the 19th century were examined and compared to those found in the works of Vladimir Petrovich Nalivkin and Maria Nalivkina. Furthermore, articles, encyclopedia entries, books, and theses written on the Khanate of Khoqand and the Fergana region were examined to seek details related to the subject of this study. Ultimately, a comprehensive and holistic understanding of the traditional educational institutions of the 19th century Fergana region was attempted.

Method

Research Design

This study discusses traditional education in the Fergana region by evaluating 19th century history recounted in the works of an orientalist Russian couple who lived in the region. In this century, *maktabs*, *madrasas*, and *karikhanas* were the primary educational institutions responsible for providing traditional education to the population. This study identified the areas, people, and economic conditions related to the establishment of these educational institutions. In addition, details pertaining to the content of the education offered in these institutions, the teachers who taught in these institutions, and the students who received this education were explored. Notably, a qualitative research method was employed to discuss these traditional educational institutions of the Fergana region, which hold a significant spot in the history of Muslim Turkish education. Furthermore, this study was conducted by means of asking “what for, how, why” questions, with the aim of

comprehending events and facts related to the subject using the qualitative research method. In addition, previous research on this topic was examined to subsequently form a synthesis. Overall, document analysis (Yıldırım & Şimşek, 2013) was the primary research method employed to conduct this study.

Study Group

This study is primarily based on the works *Tuzemtsı Ranshe i Teper* by Vladimir Petrovich Nalivkin and *Ocherk Byta Jenşiny Osdlago Tuzemnago Naseleniia Fergany* by Vladimir Petrovich Nalivkin and Maria Nalivkina. In addition, the works of a few other orientalist travelers who visited Turkestan in the 19th century and documented information about the Fergana region were investigated. All these works were subjected to content analysis and evaluated with regard to the information derived from the literature review. Moreover, since this study was primarily conducted based on the two above-mentioned works, it did not require ethics committee approval.

Data Collection and Analysis

In addition to its primary sources, this study used various other works. The texts of *Tuzemtsı Ranshe i Teper* and *Ocherk Byta Jenşiny Osedlogo Tuzemnogo Naseleniia Fergany*—the primary sources of this study—were obtained. Subsequently, these two works were first made a card index and then classified in terms of their content to enable discussions on cause–effect relationships and answer when, how, and why questions. In addition, Russian and English books and articles related to the subject of this study were obtained and then analyzed. Details obtained from travel books used for this study were compared to those provided in the works of the Nalivkins. Interestingly, both similar and contrasting information could be identified in these works. The information obtained in the literature review conducted for the study has been evaluated and interpreted with the main sources. In this context, this study first discusses traditional Turkish and Islamic education and then proceeds to examine the traditional education provided in the 19th century Fergana region.

Results

The traditional educational institutions of the 19th century Fergana region comprised *maktabs*, *madrastas*, and *karikhanas*—institutions that were also found in other Muslim Turkish states during this time. Obtaining an education in these institutions was not compulsory, but it was offered mostly to boys. Although there were a few schools for girls and some wealthy families hired private female teachers for their daughters, girls' education was not widespread in the region. Notably, these educational institutions offered education in the Persian and Arabic languages. However, since education was primarily based on memorization, both the students and teachers failed to achieve extensive in-depth knowledge in these two languages. In addition, the education provided was predominantly religion-based, meaning that courses such as mathematics, geography, history, and

medicine were not offered. Notably, the course content of the educational institutions in this region had not been changed, renewed, or developed over the years. Moreover, since beating was considered normal and necessary in education, it was acceptable to beat children in schools, although not in girls' schools. It should be noted that these details primarily pertain to the people living in cities, since the nomadic people received only basic education in tents in their summer pastures or winter quarters. The sources indicate that education was not very common among nomadic people (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 68–69; Nazarov, 1891: 29), with only the extremely wealthy nomadic families being able to bring teachers for their children to where they lived.

Since there were no separate schools to train teachers in the region, any person who graduated from these traditional educational institutions and had learned to read and write could become a teacher. Educational institutions were mostly established through foundations and supported by wealthy individuals. Teachers did not have a specified salary; instead, they had to make ends meet through the various gifts and money received from students. Moreover, students were able to continue their education only if their families were wealthy. Madrasa teachers received a salary and madrasa students received scholarships from the madrasa foundation on a regular basis. However, since the scholarship was not sufficient for madrasah students, they lived in poverty and could neither eat well nor wear new clothes. However, the second half of the 19th century saw an increase in madrasa education in the region due to the increase in income achieved by cultivating empty waqf lands. As the salaries of teachers and the scholarships given to madrasa students increased, the number of madrasa students also increased across all cities. This revival in madrasa education further contributed to an increase in religiosity in the region (Nalivkin, 1913: 130).

Traditional Education and Educational Institutions in the Fergana Region

After the Turks accepted Islam, Islamic educational institutions gradually proliferated across all Turkish-Islamic states. During the Khoqand Khanate period, educational institutions in the Fergana region—mainly maktab, madrasas, and karikhanas—were built on this foundation of Islam (Kariev, 2018: 154). Children who received their basic education within the family started school after the age of five, learning to cultivate basic skills such as reading, writing, and mathematics. Notably, girls were educated at home while boys went to schools (Kariev, 2018: 149–166). Interestingly, the quality of education and educational institutions in the Fergana region varied depending on the political power of the khanate. If the khanate experienced a politically difficult period—if there was a lack of political unity, a threat of civil war, or if the khanate was at war with other khanates—educational institutions suffered. These difficult times negatively affected the public, as families experiencing economic difficulties stopped sending their children to maktab and madrasas so that they could work and financially contribute to the family. However, when their economic situation improved, many families sent their

children back to madrasas. Another factor that affected the children's education was the location of their habitation. While people in the cities lived a settled life that enabled regular education, living a nomadic life affected the attainment of education. Therefore, people living in cities were often observed to be more educated than nomads because of the perks offered by their living conditions (Nazarov, 1891: 29).

Maktabs

As in other Turkish-Islamic centers, primary education in the Fergana region was provided in maktabs. Apart from learning to read and write, a child was introduced to the basic principles of the Islamic religion that one must know as a Muslim at the maktab. These included teachings about ablution, performing daily namaz five times a day and fasting, and basic religious topics such as Allah, angels, and the afterlife.

Nalivkin described maktabs as mosque schools (1913: 32). In *Ocherk Byta Jenshiny Osedlogo Tuzemnogo Naseleniia Fergany*, the Nalivkins stated that every mosque in the Fergana region comprised a maktab that usually had one room. Furthermore, maktabs could be established within a mosque, in a private house, or the mosque itself could be used as a maktab (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 57).

The maktabs in the Fergana region, as described above, were educational institutions that were attended only by boys. Although there were separate maktabs for girls, they were not as numerous as the boys' schools (Tagaev, 2017: 210). Moreover, girls' maktabs were usually located in the schoolteacher's house or in the homes of wealthy families (Somuncuoğlu, 2016: 27).

Meanwhile, nomads in the Fergana region could not receive regular education, as people in the cities did, due to their living conditions. The educational life of nomads was restricted to the *yaylaks* (summer quarters) to which they migrated, where they set up tents that served as educational institutions. These institutions offered children only basic education that did not exceed the initial level of learning (Tagaev, 2017: 213; Somuncuoğlu, 2006: 25–26).

Madrasas

The few students who wanted to continue their education after graduating from a maktab attended madrasas—the highest-ranked domestic school (Nalivkin, 1913: 32). Madrasas taught the Arabic language and provided education using theology and *fiqh* (Islamic jurisprudence) books. Nalivkin, in his independent work, explained that the reason for offering Arabic education in madrasas was that Muslims considered the language sacred, since the Quran and Sharia books containing religious provisions had all been written in Arabic. Madrasas were established not only in all the cities but also in the bazaars located in large *qishlaks* (winter quarters), where nomadic tribes descended from the plateau along with their animals to spend their winters (Nalivkin, 1913: 32).

In the work, Nalivkin also provided valuable information about the structure of the madrasas in the Fergana region. Large madrasas were made of baked bricks and flat roofs covered with soil, similar to the roofs of the other buildings in the region. The main area of the madrasa comprised a courtyard, surrounded on all four sides by a long wall with a height of 2–4 sazhen' (1 sazhen is equal to 2,13 meters). The courtyard consisted of hujras (cells)/rooms for the mudarris (teachers) that could accommodate one to four students, and classrooms. The courtyard also comprised one or two shaded areas, a tekke (lodge) known as hanagah/hankah, and a mosque. The Nalivkins stated that the largest madrasas in Kokand were two-storey buildings in which hujras were located on both the first and second floors, with the total number of hujras ranging between 20 and 70 (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 72).

Waqfs were generally established to ensure the subsistence of the madrasas. The people who founded and financed the madrasas usually belonged to wealthy segments of the population and were usually high-ranking officials, such as khakims (governors). They offered land and building materials for the construction of the madrasa as gifts, while also bequeathing a small amount of capital, a few hundred rubles, and books to the madrasa that would generate sufficient income to cover the salaries of the mudarris and the scholarships of the students. Other people would also contribute to this revenue at times by making an endowment to the madrasa (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 62).

The person who establishes a madrasah through a foundation prepares a “shartnama (special provisions)”, consisting of details such as who had built the madrasa, when it was established, how much land was donated for the establishment, where this land was located, who would be the mutawalli (manager of the property, trustee), and how the income of the madrasa would be divided annually among the mudarrises and students. The madrasa’s mutawalli would sometimes be the imam of the mosque in which the madrasa was located. The mutawalli received an income ranging from one-tenth to one-twentieth of the annual income of the waqf. Notably, the mutawalli’s income and the scholarships received by the students varied depending on the size of the land on which the madrasa was located (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 72). For instance, in the case of an average-income of waqf, a mudarris (teacher) earned between 30–100 rubles in a year and rarely received 200 rubles of silver annually. If a madrasa consisted of children from rich families, each student offered around 3–40 rubles to the mudarris as a gift for each study book they complete. The Nalivkins said that madrasa students also received annual scholarship, and they also mentioned its amount for madrasa students. Successful student in the highest level in a madrasa received between 15–35 rubles per year, a middle-level student received 10–20 rubles, while the lowest-level student received a scholarship of 4–12 rubles. The amount of scholarship given to students in madrasas also varied according to the size of the madrasa (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 72).

In his work, Nalivkin pointed out that the madrasas in the Fergana region, whose waqf lands had previously been inadequately irrigated, experienced an increase in income with the development of cotton agriculture in the region. The revenues of these madrasas increased five times or more, because of which higher salaries and more scholarships could be given to the madrasas' mudarrises and their students, respectively. Thus, as the number of madrasas increased, so did the number of students. Incidentally, between 1880 and 1890, there were more madrasa students in the region, especially in the city of Khoqand, than ever before. This increase in the number of madrasa students was also observed in the cities of Tashkent and Samarkand in the same years (Nalivkin, 1913: 130–131).

The Nalivkins also wrote about the food distributed in the madrasas, which was mostly of bad quality and insufficient. Tea, bread, dried and raw fruits, and – very rarely – pilaf were the main kinds of food offered in the madrasas. Nutritious meals, such as pilaf, were prepared only once a week using substandard kitchen utensils in hujras. There were no common tables for students to use while eating in the madrasas. Therefore, students shared and ate their food, sometimes by purchasing it, in the hujras (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 65).

Vladimir Petrovich also provides information about the general behaviour of madrasa students. According to him, madrasa students were sympathetic but unobservant people who always joke and laugh for fun. Students coming to madrasa learned to think, speak, and behave according to madrasa rules in every moment of their daily life (Nalivkin, 1913: 33).

Karikhana

Another institution that offered education in the Fergana region was the karikhana – institutions that focused on memorizing and reciting the Quran. These institutions were usually also supported by waqfs and built near mosques, masjids, madrasas, or mazars. The karikhana, usually built for a very small number of people, were inhabited by a kari (reciter) who memorized and recited the Quran in prayer for the soul of the late person who had built the place as well as for the sick (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 67–68). The kari can be equated to the modern-day hafiz. Notably, the Nalivkins did not provide detailed information about these institutions. However, according to different sources, it has been noted that the cities of Khoqand, Margilan, and Osh together consisted of 450 karikhana, of which 25 were documented and registered establishments. Some of the karikhana in the region that have been noted in the literature are Sultan Murad Karikhana, Sheikhlislam Babahan Karikhana, Sefiltöde Karikhana, Hazret Azizkhoja Ishan Karikhana, Aftap Pasha Karikhana, Kökmazar Karikhana, Badalbay Karikhana, Hal Nazar Parvanachi Karikhana, Molla Muhammed Ibrahim Khaji Karikhana, Muhammed Rasul Karikhana, and Mir Sakibay Karikhana (Çelik, 2016: 556).

Eugene Schuyler, an orientalist who traveled to Turkestan in the 19th century, also mentioned maktabas and madrasas in her work, providing details that are similar to those

given by the Nalivkins about the institutions providing education in the region. Schuyler considered maktab as institutions, one of which existed in each neighborhood, that were affiliated to the mosque (Schuyler, 2007: 160), while madrasas were observed by her as institutions where advanced religion and law courses were taught. However, in contrast to the Nalivkins, Schuyler mentioned three more educational institutions—karikhana, salawatkhana, and masnawikhana—that specialized in offering private education. Karikhanas were institutions meant for memorizing the Quran to become a kadi (muslim judge), salawatkhanas were establishments that only taught subjects related to namaz (prayer), and masnawikhanas were institutions where students memorized the works of Mawlana's Masnawi to become a kadi (Schuyler, 2007: 162). Notably, the karikhana and masnawikhana institutions were not mentioned in the works of the Nalivkins.

Another orientalist, Gabriel Bonvalot, who came to the Turkestan region in the 19th century, also wrote about the education system in the region. Although the particulars provided by Bonvalot are similar to those given by the Nalivkins, they contained less detail. According to Bonvalot, boys in the region were paid more attention to than girls and spent a longer number of years pursuing education. He noted that boys began their maktab education at the age of six or seven. The author further reported that families took their children out of the maktab when they reached an age—usually nine or 10—at which they could be useful in housework. At this age, after the child was circumcised, he left school to join his father at work—if his father was engaged in a craft, he would have to learn that trade, and if his father was a merchant, he would have to deal with customers. Notably, Bonvalot described maktab as free primary schools (Bonvalot, 2015: 50, 52).

Although Bonvalot described madrasas in his work, he did not offer any information about the other educational institutions in the region. The author stated that the financial resources of madrasas as higher education centers were the fields, shops, and hammams (Turkish bath) donated by Muslims, which were mostly waqf properties that could not be sold or transferred. The needs of the madrasa, mudarrises (the author uses the term professor to refer to the mudarris), and madrasa students were met through the revenue earned from these resources (Bonvalot, 2015: 52).

Content of the Fergana Region's Traditional Education

Traditional education was not compulsory in the Fergana region. Lessons were held daily, except on Fridays, which was a holiday. Notably, maktab education lasted 2 to 5 years. Every school day, students arrived at the maktab shortly after sunrise, a few hours after which they went home to have breakfast, then returned to school at noon at around 1–2 hours after breakfast, participated in classes till their next break that lasted 1–2 hours, and finally returned home in the evening. Furthermore, depending on permission of their families, students could enjoy a summer holiday lasting one to two months in the summer (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 59–60). The content of the school courses focused on teaching the students how to read and write, while also providing basic knowledge about the Islamic

religion, including teachings about the essence of Islam, about Allah, angels, and the afterlife, as well as about the basic acts of worship in Islam, such as namaz and fasting (Nalivkin, 1913: 32).

Traditional education in the Fergana region began by reciting a sura from the Quran. Once the student successfully memorized this, he moved on to learning the alphabet (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 59). However, students did not use books to learn the alphabet; instead, they used a small wooden blackboard or a white plate to write. Usually, students shared a writing desk with two other classmates (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 59–60).

It usually took around three to six months for a teacher to teach syllables and words to the students. Notably, the first book that the students received was the Quran, which was mandatory for all students to read from the beginning to the end. The other book that the students read as a textbook was Chor Kitab, which was part of the maktab curriculum. However, since this book is written in Persian, most students could not understand its contents, which included explanations related to religious worship, such as the rules of ablution, the correct method for performing namaz, and information about fasting (Kamalova, 2019: 289; Tagaev, 2017: 209; Somuncuoğlu, 2006: 33; Nalivkin & Nalivkina, 1886: 59). The Nalivkins reported that even the teachers rarely knew Arabic and Persian, which were the languages used in the textbooks they taught.

The teachers were responsible for correcting the students' reading pronunciations during class and for teaching them to read the Chor Kitab at a fast pace, even if they did not understand the meaning of the words themselves. The Chor Kitab, also referred to as Chahâr, Char, Chohar kitab in different sources, consists of four separate books, one of which is written in the form of poetry. If a student could read this book using the correct pronunciation and at an acceptable speed, he was considered sabat-chikti, which means literate. Students who received the sabat-chikti approval were taught to write, and they began reading more advanced books, such as Khoja Hafiz (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 59). While studying, the students repeated the texts they had to memorize out loud—an activity that constituted the entire process of participating in a class. In the course of exhibiting the correct method to read to each student, the teacher also occasionally pulled the ears of those who made mistakes (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 59).

Upon finishing maktab education, the students usually became ordinary professionals or engaged in farming. Sometimes a student who learns to write very well earns a living by writing copies of books and becomes a katib (scribe) or, in institutions, a mirza, earning between 10 and 40 kopecks a day, the currency of Tsarist Russia. The Nalivkins mentioned that calculation operations were not taught in the maktab, as such procedures were not used in the institutions. Furthermore, a student who successfully completed all classes of the maktab, provided he is an adult, could proceed to learn the rules of ablution and the conditions of namaz from the Arabic book Muhtasarü'l-Vikaye, and if

he managed to recite certain surahs of the Quran from memory, he could become an imam at the mosque (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 60).

Nalivkin stated that a school student aged between 10-12 had to perform namaz five times a day like adults, was aware that he must not eat or drink anything from morning until evening while fasting, and intended to perform the Hajj (pilgrimage) to Mecca at least once during his lifetime. This child was also made conscious that Muslims tread the right path and non-believers walk the wrong path, that there are clean and filthy (unclean) things, and that religion forbids certain activities. However, even though a maktab student acquired ideas about the Islamic religion that he did not fully understand in basic terms, these learnings often failed to percolate in his soul and mind for long. Nonetheless, these students had completely mastered the rules of Muslim courtesy. As an example, Nalivkin recounted that in daily interactions, the students kept their hands respectfully on their stomachs, appeared humble, and spoke softly, with their eyes cast downward (Nalivkin, 1913: 33). Although the Nalivkins did not provide an estimate of the total number of maktab in the Fergana region, studies have reported that there were around 1,709 maktab in the cities of Khoqand, Margilan, Namangan, and Andijan by the second half of the 19th century, imparting education to 28,288 students, as well as 6,154 mosque schools (Adle & Habib, 2003: 82).

Meanwhile, Schuyler offered information about maktab in the region that were not mentioned by the Nalivkins. Schuyler emphasized that all educational institutions in Central Asia provided religious education, decisions that were largely in the hands of Muslim clerics. Teachers in schools teach religion and religious law (fiqh) and nothing else (Schuyler, 2007: 160). Maktab education for children started at the age of five or six and lasted for at least seven years. Lessons at the maktab began by memorizing the alphabet and continued by delving into chapters from the Quran. Some of the school textbooks taught in the maktab were called Chahar Book, Mantik (Logic), and Farsigeyn. The lesson that Schuyler calls Farsigeyn—a course that is only mentioned in Schuyler’s work—probably refers to the Persian course. In addition, the sources examined in this study observed a revival in Persian learning under the Khoqand Khanate in the 19th century. Maktab students were expected to easily read and write the Book of Chahar, comprising four books, and the Book of Farsigeyn, consisting of six or seven books, in the course of their education. Subsequently, the students proceeded to read different Persian and Turkish books that were read aloud by the students during their classes. Notably, a few of the books were written using Indian inks on wooden boards (Schuyler, 2007: 161). Although Schuyler mentioned girls’ education in his work, she failed to offer as much detail as the Nalivkins did. She mentioned that girls learned to write in private schools, where their education lasted three to four years (Schuyler, 2007: 163). She further criticized the maktab for their extremely long hours, where the children had to start studying at sunrise and stay at the maktab until five o’clock in the evening. Furthermore, breaks for the students to rest and eat were short, and maktab holidays were few (Schuyler, 2007: 162).

Bonvalot added that classes at the maktab began after the morning namaz; students had breakfast between 8–9 o'clock, after which they engaged in learning and listening until noon. He further stated that students studied until one o'clock in the afternoon and then returned home. Interestingly, this detail is different from the information provided by other authors, who reported that the students at maktab studied throughout the day. The maktab students sat in a circle on straw mats, where some read the alphabet while others read the syllable book, out loud, memorizing the content. The speed of course progress of the students who completed the seventeenth and eighteenth parts of the spelling book depended on the teacher's wishes. Students who finished the syllable book were considered to have the ability to read, although they had not mastered the skill in its entirety. The learning process continued, with the student proceeding to read the Quran. In maktab education, the mullah (Bonvalot called the school teacher as mullah) tried to control his students using a long, flexible stick, and could also subject the students to falaka (bastinado) to punish them (Bonvalot, 2015: 51–52). Notably, only Bonvalot reported on students of the maktab receiving falaka.

The educational content of the maktab attended by girls did not reach beyond the initial level of teaching, with more importance given to the reading of literary works in the case of girls. These maktab taught Persian and Chagatai literary works, as well as moral books. Furthermore, girls were taught household chores and topics related to married life (Kamalova, 2022: 314; Kariiev, 2018: 154; Tagaev, 2017: 210). Education in girls' maktab could last up to eight years, depending on the success rates of the children. While some girls completed their school education, others married before completing their courses. However, a girl graduating from a maktab could not attend a madrasa. It was also observed that some girls continued their education at home after marriage, although such a phenomenon was prevalent only among the wives of men engaged in education, such as a kadi or a mudarris (Tagaev, 2017: 210–211). Notably, in girls' maktab, educational courses were taught more regularly, and students were not beaten or subjected to falaka. For these reasons, some families preferred sending young boys to girls' maktab at first (Tagaev, 2017: 210; Somuncuoğlu, 2006: 27–28;).

The student who, after completing maktab education, wanted to continue on this path had to join a madrasa. Typically, the age of a child joining a madrasa could not be less than 15. According to Nalivkin, the reason for this age specification was that younger boys were considered half-children who were indifferent to Islam—a phenomenon that Nalivkin attributed to the poor education provided by the child's family and by maktab education (Nalivkin, 1913: 32–33). Madrasas during this time were indigenous schools that taught the Arabic language and provided the highest level of education. Madrasa courses were mainly religious-oriented, pertaining to topics such as religious law, information about laws on every subject, personal and family law, criminal law, and state law. Logic, dogmatics, and dialectics were also studied (Nalivkin, 1913: 32). In madrasa education, students were meant to learn their courses through memorization, repetition, tafakkuh (interpreting the verses of

the Quran and making inferences and presenting them to the public within the framework of rules), negotiation, and spelling methods. Therefore, instead of passing a class, a student who successfully finished memorizing his book would move on to memorizing a more advanced textbook. Students had to memorize a book at least once every two years, and if one failed to do so at the end of five years, he was expelled from the madrasa. Meanwhile, students who successfully completed their madrasa education were given *ijazet* (ratification, diploma).

Madrasas were usually established in all cities as well as in the bazaars of the winter quarters (*kishlaks*) where *biys* preferred to live (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 61). *Kishlaks* usually had a single madrasa, where five to 15 students were taught. Furthermore, two different types of madrasas were observed in the cities—small madrasas, established next to the neighborhood mosque, that taught five to 10 students and independent large madrasas built on the mosque's own land, established through *waqfs*, and having their own imams. Such madrasas could harbor between 15–100 students. In rare cases, the number of students in the madrasas, such as the *Khoqand* madrasas, could increase to 200. The number of such large madrasas varied depending on the city in which they were located. Notably, the Nalivkins reported about four madrasas in *Namangan* and 14 in *Khoqand* (Alpargu, 2002: 585; Nalivkin & Nalivkina, 1886: 61).

Books related to theology and *fiqh* (Islamic jurisprudence) courses taught in the madrasas were mostly written in Arabic. Furthermore, madrasa courses included mathematics, calculation using four basic operations, geometry, areas of geometric shapes, area measurement, and *Ilm-i Feraiz*—a course on the Islamic inheritance law. The Nalivkins stated that the mathematics courses offered by the madrasas were short, the geometry courses were insufficient, and the *Ilm-i Feraiz* course was offered only to those students who chose to study it (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 60).

In madrasahs, courses are given on a semester basis. The course days of the week were Saturday, Sunday, Monday, and Tuesday, while Wednesday, Thursday, and Friday were holidays. Moreover, students tended to use their holidays to prepare for their courses. Only married students returned home on Thursday and Sunday nights, which were their days off. Overall, the *mudarrises* and students spent most of their time in the madrasa's classrooms and in their own *hujras* (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 63).

The madrasa students undertook courses according to their level of learning. *Adna* refers to the lowest level, where students read the books *Kapiyya*, *Sharki-molla*, *Shemsiyye* (logic book), and *Mukhtasar-i Vikaye* for three years (Hızlı, 2008: 25–46). In the intermediate level or *Avsat*, students read *Akaid* (faith) and *Tavsiya* (moral education) books for approximately three to four years. The highest-level students comprised the *A'la*, where students read the books *Molla Jalal*, *Mushkat-i Sharif* (hadis), and *Hidaya-i Sharif* (*fiqh*) (Hızlı, 2008: 25–46; Nalivkin & Nalivkina, 1886: 63;). In contrast, a different source mentioned the following courses that the madrasa offered to teach: *Awwal-i'ilim*, *Kafiye*

(Arabic grammar book), Sharh-i Molla, Fiqh-i Kaydani, esh-Shamsiyye, Sullami, Muhktasar al-vikaye (fiqh), Tazhip (ornamentation), Talhis (eloquence) ve Molla Jalal, Ilmü Sarf-ı Mazi, Ilmü Sarf-ı Zindjâni (also known as Izzi), Ilmü'n-nahv, Ilmü nahvi'l-harakât, Hashiye-i Mir Seyit, Hashiye-i Molla Ahmet, Hâşiye-i Molla Abdülhakim, Akaid-i shuruh, Kitab-ı Kadi Mubarak, Sharhü mukhtasar al-vikaye, Sebat al-âjizîn, Mantık at-tayr, Awamil, Maslak al-muttakin, and Kafiya (Hızlı, 2008: 25–46). Studies have also claimed that geography, chemistry, mathematics, history, and physics were also taught in the madrasas, but these subjects were mostly studied only by interested students and were given names such as Marifatnama, Matla al-ulum, Malumat al-afak, and Kimya-i Saadat (Kariev, 2018: 157; Konukçu, 1998: 215–216).

After receiving education in the madrasa for many years, a student could sometimes become a mudarris. Furthermore, If the student decided to study theology, he could become a mufti on completing the above-mentioned books along with Islamic law and philosophy courses. When the Nalivkins asked an old mirza about the duration of his studies at the madrasa, the person replied that he was madrasa student for 7 years, during which he memorized theology books and 22 siparas (chapters) of the Quran, and practiced writing. However, the Nalivkins provided incorrect information when mentioning that the Quran has 22 chapters. In reality, the Quran consists of 30 juz, each of which comprises 20 pages (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 63–64). All the students who entered and studied at the madrasa in the same year studied the same textbook. The classes proceeded with one student reading the textbook and the other students following the text in their own books, while the mudarris explained and commented on the text, as well as corrected the students' pronunciations (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 64).

The Nalivkins emphasized that the mathematical knowledge of the people in the Fergana region was restricted to carrying out only basic calculations, and the number of people who knew even this was very few. The people did not have any knowledge about fraction operations, while their anatomy-related knowledge was limited only to animal anatomy. The Nalivkins further reported that even a local doctor from the region was not aware of this basic information. Surprisingly, the Nalivkins stated that the best-known science in the region was history, although this too was limited to eastern history (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 69–70).

Although the Nalivkins did not mention any details about the number and names of the madrasas in the Fergana region, different sources have stated that there were 36 madrasas in the city of Khoqand and 57 in the city of Margilan, with the most famous madrasas in Khoqand being Mir Madrasa, Mosque Madrasa, Ming Ayim Madrasa, Hâkim Ayim Madrasa, Tunkatar Madrasa, and Sultan Murad Khan Madrasa. Meanwhile, the most well-known madrasas in Margilan city were Uzun Havuz Madrasa, Damilla Tursun Muhammed Ahund Madrasa, Namazgâh Madrasa, Mustari Ayim Madrasa, Babahan Kadi Asker Madrasa, Hasan-Hüseyin Hoca İshan Madrasa, Shayhulislam Babahan Madrasa, Abdulvahhab Bay Madrasa, Hazrati Muaz b. Cabal Madrasa, İsmail Makhdum Madrasa,

Ahmet Bay Bayvachcha Madrasa, Sarık Bay Madrasa, Eski Sultan Iskender Madrasa, Yeni Sultan Iskender Madrasa, Damilla Mir Muhammed Âmin Kadı Kelan Madrasa, Kök Mezar Madrasa, Guri Evvel Hanakah Madrasa, Chukur Madrasa, Kalandar Madrasa, Hoja Parsa Madrasa, Yar Atalık Madrasah, Kadı Kalan Madrasa, and Pir Sıddık Madrasa (Kariev, 2018: 157; Konukçu, 1998: 215–216).

In his work *Tuzemtsı Ranşe i Teper*, Nalivkin emphasized that madrasa education focused on discipline, which he claimed made madrasa students resilient throughout their lives, as it enabled them to adapt to conditions and acquire practical skills extremely quickly (Nalivkin, 1913: 3). A madrasa student was taught to comprehend the basics of the Muslim faith, as well as halal and haram—morality and immorality. In addition, the students learned expressing fake politeness and flattering speech. According to Nalivkin, when students graduating from the madrasa became officials, the most important learning that they practiced was the methods of bypassing Sharia rules without violating them (Nalivkin, 1913: 52).

Meanwhile, Bonvalot added that education in madrasas primarily comprised reading a number of books. Madrasa students gathered at specific times for lessons, during which one of the students read sections from a textbook included in the curriculum. Meanwhile, the madrasa mudarris explained the words that the students did not know and the sections they did not understand, sometimes for hours. For their madrasa education, students were expected to read and understand around five to six books within a year. Overall, madrasa education taught students Arabic words, poems written by Persian and Turkish poets, and the Quran (Bonvalot, 2015: 53).

Teachers Providing Traditional Education in the Fergana Region

Teachers for the maktab were hired either by the influential people of the region or by the public. These teachers would often be the mosque imams or müezzins. However, if the imam did not agree to teach, another qualified person was sought for the position (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 57). In cases where the teacher needed to deal with a number of students, he often assigned his older and more knowledgeable students to help him, with one assistant student helping ten younger students. Meanwhile, wealthy nomads invited mullahs from big cities to their yaylaqs (summer pastures) to educate their children. Nomads who did not get such an opportunity had their children receive education from madrasa students from the city who came to the yaylaqs to earn their annual allowance (Tagaev, 2017: 213; Somuncuoğlu, 2006: 26).

In the Fergana region, male teachers were called damla, damolla, or molla, and female teachers were called otin, atin-ayi, or atin-bibi. Moreover, different sources have stated that the teachers in the maktab meant for girls were called attincha, atin-ayi, or atin-bibi, while those teaching in the maktab for boys were called muallim (Kamalova, 2019: 289; Tagaev, 2017: 210; Çelik, 2016: 303; Vurgun, 2015: 193; Somuncuoğlu, 2006: 27–28; Fathi,

1997: 30; Nalivkin & Nalivkina, 1886: 58;). Notably, the female teachers who educated female students also had to carry out several other roles in society. The female teachers who led the traditional ceremonies celebrated by women and advised women were usually the wives of the mosque imam (Tagaev, 2017: 210; Somuncuoğlu, 2006: 27). In this context, studies have recently been conducted on Dilshad Berna, who took the initiative to educate girls in the region for many years and also wrote both literary and historical works. Furthermore, Dilshad Berna worked as a teacher in the region both before and after the Russian occupation, which gave her the opportunity to observe both periods. She claimed that while education was disrupted by the wars between the khanates before the Russian occupation, the region calmed down after the occupation, which contributed positively to the education levels of the population (Kamalova, 2022: 316–318, 320; Şen, 2021: 155, 162; Kamalova, 2019: 110).

Notably, the teachers employed by educational institutions located in cities did not receive any salary. However, every Thursday, each student brought a *payshanbalik* (*payshanba* is Thursday) for their teacher—different quantities of money, bread, and rice were given to the teacher, depending on the wealth of the student's family. Furthermore, at the end of each stage of education, the teacher received additional gifts from his students. The teachers also received a *Ramadanlık* before the month of Ramadan, during which *maktab* students walked around the streets singing hymns while people listening to their songs gave them various gifts. The students then collected these gifts and offered them to their teachers. The Nalivkins stated that this practice was mostly prevalent in the *kishlaks*. Female students, however, participated in this practice only within their own families and in designated areas (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 58). The Nalivkins explained that a practice similar to *Ramadanlık* was prevalent during *Nowruz*, although this tradition is not practiced today. Meanwhile, people who taught in the *kishlaks* were offered 1 pud or 16 kilograms of wheat by each student annually but were rarely offered money or food. Interestingly, female teachers who taught at the homes of female students in the *kishlaks* received half as much wheat as their male counterparts (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 57).

Although Schuyler is consistent with the Nalivkins in terms of the information he provided about the Fergana region, her work did not provide as much detail as the Nalivkins did. Schuyler noted that the *maktab* teacher usually wore a large pair of glasses, had a stack of books next to him, and sat in a corner of the classroom, while the children sat on their knees surrounding their teacher as they listened to the lecture. If a student remained silent during reading practice, the teacher hit him with his long stick. While Schuyler found this method of disciplining students to be a positive factor, she criticized the fact that the students did not actually understand any of the textbooks they read, except maybe a couple of them. Schuyler further narrated the custom that when a student started reading the Quran, his father must present a robe to his teacher (Schuyler, 2007: 161–162). Therefore, although the schoolteachers did not receive any salary from the institution, their fees, which ranged between 20–40 kopeks, were paid voluntarily by the families of their students. Apart

from this fee, maktab teachers received gifts or robes from students' families during the two major holidays of a year—during Ramadan and before Qurban. Furthermore, every Thursday, the schoolteachers received a loaf of bread and a small gift from the students' families (Schuyler, 2007: 160).

Writing about maktab teachers, Bonvalot shared anecdotes similar to those narrated by the other sources above. Schoolteachers, who were called mullahs, could read handwritten books, write letters, and recite prayers. Mullahs usually wore white sariqs (turban) and were highly respected by believers. These teachers did not receive a fixed income; instead, they accepted money and items brought by the maktab students as gifts. Furthermore, when a maktab student completed certain parts of the syllable book, his family offered gifts to his teacher. In addition, when a school student could successfully read the Quran, the student's family prepared a celebration meal for which they invited family relatives and the teacher. As the chief guest of this banquet, the family presented the teacher with a silk robe and a white woolen sariq (Bonvalot, 2015: 50–52).

Teachers who taught in the madrasas were called "mudarris." Notably, the number of mudarris working in a madrasa ranged from one to 10, and in some cases increased even more than 12, depending on the size of the madrasa and the number of students (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 61). Large madrasas employed several mudarris. Moreover, lectures by famous mudarris were extremely popular among students, so much so that even students from other madrasas also came to such muderrises. Notably, some muderrises did not have a madrasa where they worked permanently. These muderrises teach both at home and in a madrasa, with the former being freelance or private teachers who had to obtain proper approvals related to tuition fees and the textbooks they would be teaching (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 62).

The Nalivkins stated that the mudarrises working in the madrasa were not only invited to teach by the students, but some were also appointed by the khans. The situation regarding the appointment of mudarrises was no different in the period described by Nalivkins, when they were selected and assigned to madrasas by the ulama, administrators, or other influential patrons (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 62).

In her work, Schuyler offered statements similar to the Nalivkins about madrasa teachers, reporting that although the mudarrises did not receive any fee from the madrasa students, they did get some amount of money from the madrasa waqfs (Schuyler, 2007: 160). However, the author did not provide any details about the amount of income earned by the teachers.

Meanwhile, Bonvalot did not offer much information about madrasa teachers in his work. He called the madrasa teachers professors and pointed out that they used the waqf income donated to the madrasa to meet their needs. These teachers were responsible for

managing the mosque or the madrasa, for which they used the income earned from the gifts given by believers during Ramadan (Bonvalot, 2015: 52–53).

Students Receiving Traditional Education in the Fergana Region

Studying in the Fergana region is not compulsory and students are present at the school all day long. However, the maktab only provided education for boys. Moreover, students were taught gregariously in a single classroom where they sat on their knees, reciting their texts (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 68). The number of students in a class ranged from five to 30, and this number could increase to 40 in rare cases. Notably, the age for starting school was usually eight (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 69).

On a boy's first day at school, his father or an older relative delivered him to the teacher, along with a gift of pilaf and other kinds of food. When the student's family first brings the child to school, they inform the teacher, "His meat is yours; his bone is ours," thus verbally emphasizing that they would tolerate the teacher "beating" their children. With this permission given to the teacher by the parents, the teacher may beat his students from time to time during education. The Nalivkins further stated that Nalivkins state that children run away from schools because they are constantly beaten by teachers, considering that both the parents and students thought that nothing could be learned without a beating (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 58).

In his work, Bonvalot explained that madrasa students comprised boys starting school at the age of six or seven who sought to learn to read and write properly. Students stayed at the maktab for half a day, returning home in the afternoon. As mentioned earlier, maktab education emphasized rote learning. Furthermore, the maktab teacher often beat up students he deemed fit for such a punishment with his stick, sometimes even subjecting them to a falaka. Notably, if a family realized that their child was interested in studying and that they could benefit from their child's education in the future, they handed their child over to the mullah. If this child learned to write well during his education, he could go on to become a scribe or a bookseller, selling books that he write himself. If the student possessed a good memory, wit, and ambition, he was sent to receive a madrasa education (Bonvalot, 2015: 50, 52).

Students studying in a madrasa, also called shakirds (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 59), were divided into three levels—adna referred to students at the lowest level, avsat indicated an intermediate level student, while a'la was a student situated at the highest level (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 63). Before proceeding to the next course in a madrasa, the mudarris made announcements informing the students to start preparing for their exams. Confident in their knowledge, students start preparing for the exam. Notably, proceeding to learn a more advanced course was directly related to an increase in the scholarship amount received by the students. In addition, because students who failed to move on to the next course were belittled and ridiculed by their peers, they did not want to stay in the same course.

Some privileged students could enter a large or a waqf madrasa even at the age of 14–15 by buying rights using money. Almost all major madrasas in the region offered their hujras for sale. During the construction of a madrasa, its hujras are sold off at a cheap price of 3–8 rubles, and the money obtained from such sales was reinvested to meet the construction, repair, and other requirements of the madrasa. Meanwhile, the person buying such a cell got the right to eternal life and, should he choose, could listen to the lectures of the mudarris and use the books of the madrasa. In the case of a waqf madrasa, even its students received a share of the waqf income. Furthermore, when a student owning a hujra leaves the madrasa, he is allowed to sell it to any person of his choice. In madrasas that did not have hujras for sale, the students were eventually accepted as mudarris (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 64).

The Nalivkins described the madrasa students as polite men, with their eyes cast to the ground, who spoke quietly, ate little, and mostly wore unclean clothes. The Nalivkins noticed that all the madrasa students had fair hands, and they used Arabic and Persian words to communicate and joke among themselves. By mentioning the students' fair hands, the Nalivkins wanted to highlight that the skin color of the madrasa students remained white because they stayed indoors and did not work outside, meaning that one could identify a madrasa student by their skin as it would not have been darkened by the sun. Students living in close proximity to the madrasa, devoid of any personal materials, could be distinguished in society through these general characteristics (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 65).

In his work, Bonvalot reported that madrasa students knew how to read and write, and they focused their energies on learning, exercising their minds, memorizing sentences, and performing word acrobatics using syllables. The aim of a madrasa student was to memorize the Quran, master Arabic words, and populate his memory with Turkish and Persian poems. Furthermore, if such a student was able to offer a new interpretation of a verse in the Quran, he was considered a genius in the region—eventually growing his beard long to become a holy person who would be visited by people from distant regions (Bonvalot, 2015: 53).

The Nalivkins further stated that, provided a family had the opportunity, literacy lessons were arranged for girls, usually taught by a female teacher—“atin/otin”—in the teacher's home. This education, which basically equates to primary school education, was similar to the teachings received by boys in a maktab (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 190). From the narratives offered by the Nalivkins, it is evident that girls in the region were unable to receive a good education and continue their schooling. Since girls' education depended on the financial situation of their families, it may be deduced that education was a costly activity at that time, as a result of which the majority of the women in the region did not know how to read, write, and count—an adult woman could not write a short note, count to a hundred, or calculate money (Nalivkin & Nalivkina, 1886: 190, 198).

Conclusion

The 19th century educational institutions in the Fergana region, similar to those in other Turkish-Islamic states, offered education that was primarily based on the Islamic religion in maktab (primary schools), madrasas (higher education schools), and karikhanas (schools that trained the hafiz). Education in these schools was not compulsory, but was only meant for male students. Boys aged between five and eight years could receive education at the maktab, one of which was always present in each neighborhood. Schools were usually established inside a mosque, in a private house, or the mosque itself would be used as a maktab. In school, a child not only learned to read and write, but also received the first teachings on the basic duties of Islam as a Muslim. In addition to being informed about ablution, performing daily namaz five times a day, and fasting, these institutions imparted knowledge about basic religious topics, such as Allah, angels, and the afterlife.

Classes at these schools were held daily, except for Fridays. Maktab education lasted two to five years, during which students arrived at school early in the morning and went home for breakfast a few hours later, after which they returned to the maktab for a couple of hours to then depart for lunch at midday. Their next break lasted 1–2 hours, and they usually returned home in the evening. Furthermore, depending on taking permission of their families, students could enjoy a summer vacation for one or two months. Meanwhile, some orientalist who traveled to the region in the 19th century further stated that school education lasted half a day.

The small number of students who sought to continue their education after graduating from a maktab would proceed to enroll in a madrasa. Madrasas were the highest-ranked schools in the region. They were generally established through waqfs, founded and financed by people from the wealthy sections of the population, and by high-ranking government officials who offered land and building materials as gifts to build a madrasa. Furthermore, they usually left a small amount of capital, some money, and a few books to the madrasa to help generate income for covering the professors' salaries and student scholarships. At times, people other than the waqf owner also contributed to this income by making donations to the madrasa.

Classes in the madrasas continued during specific periods throughout the year. Classes were held on Saturday, Sunday, Monday, and Tuesday, while Wednesday, Thursday, and Friday were holidays. Moreover, students used their holidays to prepare for their courses. The main content of the education provided in madrasas pertained to learning the Arabic language. The madrasa courses were primarily religious, delving into topics such as religious law and information about laws related to each subject, including personal and family law, criminal law, and state law. Courses on logic, dogmatics, and dialectics were also taught. Moreover, madrasa education required students to learn lessons through memorization, repetition, tafakkuh, discussion, and spelling methods. Therefore, in this case, the concept of passing a class was replaced by students memorizing the textbook, on successful completion of which the student could move on to memorizing a more advanced textbook. Furthermore, students had to memorize a book at least once every two years,

failing which he would be expelled from the madrasa at the end of his fifth year in the institution.

The languages in which education was offered in the maktab and madrasas were Arabic and Persian, and the textbooks in the curriculum were written in these two languages. However, the teachers in these institutions often did not know either Arabic or Persian. Therefore, the students receiving education were encouraged to memorize only the Quran and the textbooks written in the Arabic and Persian languages. The students largely received traditional education, whose course content had remained the same for centuries. Moreover, the mathematical knowledge of the people in the region was restricted to performing basic calculations, which only a few numbers of people could successfully carry out. Moreover, people belonging to this minority group did not even know about fraction operations. Traditional education in the maktab and madrasas continued to follow the same coursework and practices throughout the 19th century, intensively focusing on religious education courses instead of scientific ones. Moreover, since education was not mandatory, the number of children in the region receiving education was extremely low. The boys who did receive education mostly came from families with a strong economic foundation. In addition, restricting girls from educational institutions subjected them to illiteracy, so much so that they were unable to count to a hundred or even calculate money.

When families with abundant financial means wanted their girls to receive an education, they hired private female teachers. As a result, girls were able to attain the same maktab education as boys. In summary, this study revealed that the education provided to the population in the Fergana region was inadequate, used traditional teaching methods, and was memorization based, all of which contributed to students failing to achieve sufficient mastery in reading and writing. Furthermore, the occasional beatings that the students were subjected to in the educational institutions alienated them, compelling them to run away from school. Moreover, students whose families faced poor economic conditions found it difficult, and sometimes impossible, to afford education for their children.

Statement of Contribution: The authors contributed equally to this work.

Support and Appreciation Statement: No external funding was used to support this research.

Conflict of Interest Statement: The authors declare no conflict of interest.

References

- Abaşın, S. N. (2015). Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii. S. N. Abaşın vd. (Edt.), *Polveka v Turkeстане V. P. Nalivkin: Biografiya, Dokumentı, Trudı*, (p.17-64). Izdatel'skiy dom Mardzhani.
- Alpargu, M. (2002). Türkistan Hanlıkları. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Sarı (Edt.), *Türkler*, 8 (p.557-605). Yeni Türkiye.
- Arapov, D. Y. (2015). Vladimir Petroviç Nalivkin (Biografiçeskaya Spravka). S. N. Abaşın vd. (Edt.), *Polveka v Turkeстане V. P. Nalivkin: Biografiya, Dokumentı, Trudı* (p.11-17). Izdatel'skiy dom Mardzhani.
- Bababekov, H. (2003). Fergana and The Khanete of Kokand. C. Adle, I. Habib, (Edt.), *History of civilizations of Central Asia*, (p.71-83). Unesco.
- Bonvalot, G. (2015). *Orta Asya'ya seyahat-Moskova'dan Türkistan'a* (M. R. Uzmen, Trans.). Bilge Kültür Sanat.
- Campell, E. I. (2015). *The Muslim question and Russian Imperial governance*. Indiana University.
- Çelik, M. B. (2016). Hokand Hanlığı, Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu, (Edt.), *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğuları*, (p.528-571). Ötüken.
- Çelik, M. B. (2016). Hokand Hanlığı siyaset ve kültür hayatında bir kadın: Mahlar Ayım, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın Sempozyumunda sunulan bildiri*, Samsun. Güven.
- Egamberdiyev, M. (2005). Çarlık Rusya'sının Türkistan'daki eğitim politikası (1870-1917), *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), p.103-108.
- Fathi, H. (1997). *The unknown women clerics of Central Asian Islam*. Central Asian Survey, 16(1), p.27-43, <https://doi.org/10.1080/02634939708400967>
- Hızlı, M. (2008). Osmanlı medreselerinde okutulan dersler ve eserler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), p.25-46.
- Kamalova, Z. (2019). *Hüdayar Han döneminde Hokand Hanlığı (1845-1875)* (Unpublished Doctoral Thesis). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kamalova, Z. (2019). *Türk kültür mirasında kılıç ve kalem tutan hanımlar*. Çağaloğlu.
- Kamalova, Z. (2022). Hokand Edebî Muhiti'nde Kadınların Yeri (Dilşâd Berna ve "Tarih-i Muhacirân" eseri örneğinde). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 131(259), p.309-326.
- Kariev, A. (2018). Hokand Hanlığının eğitim geleneği ve medreseler. *Diyanet İlmi Dergi*, 54(3), p. 149-166.
- Konukçu, E. (1998). Hokand Hanlığı. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 18, p.215-216.). Türkiye Diyanet Vakfı.

- Kotyukova, T. V. (2015). Antipod çeloveka v futlyare vospotinaniya o B. P. Nalivkin, S. N. Abaşın vd. (Edt.), *Polveka v Turkestane V. P. Nalivkin: Biografiya, Dokumentı, Trudı*, (p.146-164). Izdatel'skiy dom Mardzhani.
- Kutyukova T. V. (2016). Oherk byta zhenshchiny osedlogo tuzemnogo naseleniya Fergany, V. P. I. M. V. Nalivkinykh, Neopublikovannye Retsenzii. *Vostochnyy Arkhiv*, 1(33), p.62-66.
- Şen, H. (2021). Türkistanlı bir kadın şairin otobiyografisi: Dilşad Berna ve târih-i muhâcirân. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 127(250), p.151-164.
- Schuyler, E. (2007). *Türkistan, Batı Türkistan, Hokand, Buhara ve Kulca notları* (F. Çetin & H. Çetin, Trans.). Paradigma.
- Somuncuoğlu, B. T. (2006). *Türkistan'da eğitim (1865-1917) ve Çarlık Rusyası'nın sosyo-politik açıdan eğitime yaklaşımı* (Unpublished Doctoral Thesis). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nalivkin, V. P. (1913). *Tuzemtsı ranşe i teper*. Elektriç. Tipo-lit. Turk. T-va Peçatnago Dılya.
- Nalivkin, V. P., Nalivkina, M. (1886). *Oçerk bita jenşini osedlogo tuzemnogo naseleniya ferganı*. Tipografiya İmperatorskago Universiteta.
- Nalivkin, V. P., Nalivkina, M. (2016). *Muslim women of the Fergana Valley* (M. Markova and M. Kamp, Trans.). Indiana University.
- Nazarov, F. (1891). *Zapiski o nekotorih narodah i zemlyah credney çasti Azii*. Peçatano pri İmperatorskoy Akademii Nauk.
- Tagaev, M. (2017). *Hokand Hanlığı'nın (1709-1876) sosyal ve kültürel tarihi* (Unpublished Doctoral Thesis). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vurgun, S. Y. (2015). XVIII. yüzyılın ilk yarısından XX. yüzyılın ilk yarısına kadar Türkistan'da kadın. *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, 214, p.187-200.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9. Baskı). Seçkin.

Oryantalist Rus çift Nalivkinlerin gözünden 19. yüzyıl Fergana bölgesi geleneksel eğitimi

Muhammed Bilal ÇELİK

ORCID: 0000-0002-8246-134X, E-posta: bcelik@sakarya.edu.tr

Kurum: Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, ROR ID: <https://ror.org/04ttnw109>

Hatice SARICI HOCAYEV

ORCID: 0000-0001-5724-3239, E-posta: hsaricihocayev@gmail.com

Kurum: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ROR ID: <https://ror.org/04ttnw109>

Öz

Nalivkinler olarak adlandırılan oryantalist Rus çift Vladimir Petroviç Nalivkin ve Maria Nalivkina Türkistan'ın Fergana bölgesinde 1876-1918 yılları arasında yaşamışlardır. Bölgede yaşadıkları uzun yıllar boyunca konuşulan dil ile kültürü öğrendikleri gibi halk ile yakın ilişki kuran Nalivkin çifti edindikleri bilgiler ile "Oçerk Bıta Jenşını Osdıago Tuzemnago Naseleniya Ferganı" adlı eseri yazmışlardır. Nalivkinler Türkistan bölgesi hakkında daha önce hiçbir oryantalistin sahip olmadığı bilgiler edinerek 1886 yılında bu eseri kaleme almış ve bu bilgileri okuyucuları ile paylaşmışlardır. Özellikle Maria Nalivkina'nın yabancı bir erkeğin giremeyeceği kadınlara ait mekânlara girmesi ve yerli kadınlardan öğrendiği bilgileri paylaşması kitaba büyük katkı sağlamıştır. Çalışma kapsamında ayrıca Vladimir Petroviç'in yazdığı "Tuzemtsı Ranşe i Teper" adlı eseri de incelenmiştir. Her iki kitabın incelenmesi sonucunda 19. yüzyılda Fergana bölgesi geleneksel eğitimi hakkında bilgiler verilmiştir. Özellikle Fergana bölgesi geleneksel eğitim mekânları ve eğitim programı, öğretmenleri ve öğrencileri üzerine yoğunlaşmıştır. Çalışma sonucunda bölgenin sahip olduğu geleneksel eğitim mekânları, ders içerikleri ve öğretmenlerin yeterliliği bakımından çağın gerisinde kaldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte erkek ve kız çocuklarının farklı mekânlarda eğitim aldıkları, çocukların aldıkları eğitimin yetersiz olduğu ve öğrencilerin eğitim hayatları bittikten sonra kendilerini geliştirmedikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Vladimir Petroviç Nalivkin, Maria Nalivkina, 19. yüzyıl, Fergana bölgesi, geleneksel eğitim

Giriş

Günümüzde Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan ülkelerinin birbirlerine yaklaştığı bir coğrafyada yer alan Fergana bölgesi en eski Türk yurtlarından biridir. Kuzeyden Kurama, doğudan Fergana ve güneyden Alay dağları ile çevrili olan bölge, bir vadi şeklinde konumlanmış olup batısında Maveranünnehir, güneydoğusunda Tarım Havzası bulunmaktadır. Dolayısıyla bölge İpek Yolu üzerinde yer almakta olup bunun nimetlerinden tarihi süreçte yararlanmışır. Bunun yanı sıra içinden geçen Narın ve Karaderya nehirleri birleşerek Seyhun Nehri'ni oluşturdukları gibi vadiyi kapsamlı olarak sulayarak tarım ve hayvancılık kültürünün yaygın olmasında birinci derecede rol oynamışlardır. Bütün bu özellikler tarihî süreçte büyük devletler ve boylar için Fergana bölgesini her zaman için çekici kılmıştır (Çelik, 2016: 527).

İnceleme konusu olan Fergana bölgesine 1709 yılından itibaren Hokand Hanlığı hükmetmiştir. 1876 yılına kadar varlığını sürdürecektir olan Hokand Hanlığı'nda Âlim Han (1798-1809) ve Ömer Han (1809-1821) dönemlerinde bilim, kültür ve sanat alanlarında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Hanlığın iktisadi vaziyetinin güçlü olması nedeniyle Âlim Han ve Ömer Han dönemlerinde çok sayıda bilim adamı yetiştiği gibi çevre bölgelerden de bilim ve sanat adamları hanlığa gelmiştir. Rus işgali sonrasında da bölge Rusya'nın her daim ilgisini muhafaza etmiş ve bu çerçevede çok sayıda Rus resmî ve gayri resmî olarak bölgeye gelmiştir. Bölgeye gelen ve incelemelerde bulunanlardan biri de Vladimir Petroviç Nalivkin'dir.

Vladimir Petroviç Nalivkin askerî kökenli bir ailede büyümüş ve askerliği meslek olarak seçmiştir. Onun Türkistan bölgesine ilk gelişi bölge şehirlerinin Rus ordusu tarafından işgali ile olmuştur. Subay olarak Rus ordusunda bulunan Vladimir Petroviç, 1873 Hive ve 1875 Hokand işgallerine bizzat katılmıştır (Abaşın vd., 2015: 11-12, 22-23, 77; Campell, 2015: 35). Askerî hayatta aradığı mutluluğu bulamamış ve 1876 yılında görevinden istifa etmiştir (Abaşın vd., 2015: 12-13). Askerî vazifesinden ayrıldıktan sonra askerî-sivil görev ile Namangan ilçe başkan yardımcısı olmuştur (Abaşın vd., 2015: 81-82). 1878 yılında bu görevinden istifa eden Vladimir Petroviç, eşi Maria ve ailesi ile birlikte aynı yıl Fergana vadisine taşınmıştır (Abaşın vd., 2015: 22-23). Bu bölgede Nanay köyünde yaşamak için bir ev ve arazi satın almıştır. Nalivkin ailesi bu köyde 1884 yılına kadar yaşamıştır. Vladimir Petroviç ve eşi Maria Nanay köyünde yaşadıkları süre boyunca yerli halka uyum sağlamış; köylü halk gibi giyinmiş, köylü halkın kullandığı yerel teknikler ile çiftçilik yapmış, yerel konuşulan dilleri öğrenmişlerdir (Kamp, 2016: 5; Kotyukova, 2016: 62). Vladimir Petroviç bölgede yaşadığı yıllar boyunca oryantalist eğitim almamış olmasına rağmen kendini bu alanda geliştirmiştir. O edindiği tecrübeler, bilgiler ve gözlemleri ile bölge hakkında çok çeşitli eserler yazmış olup bunlardan bazılarında eşi Maria da katkı sağlamıştır.

Çalışmada temel kaynak olarak Nalivkin çiftinin ortak kaleme aldıkları Oçerk Bıta Jenşını Osedlogo Tuzemnogo Naseleniya Ferganı adlı eserden yararlanılmıştır. Vladimir Petroviç ve eşi Maria'nın bu zaman süresince elde ettikleri bilgileri ile yazdıkları bu eser dönemlerine damgasını vurmuştur. 1886 yılında yayınlanan eser dönemin birçok tanınmış tarihçi ve oryantalisti tarafından büyük övgüler almıştır. Bu övgülerin sebebi ise Maria'nın bir kadın olarak bölge kadınları hakkında daha önce hiçbir yabancı tarafından verilmeyen bilgileri eserde vermesidir. Eserde Vladimir Petroviç bölgenin eğitim kurumlarının erkekler için olanları hakkında bilgiler verirken Maria da eğitim kurumlarının kadınlar için olanları hakkında bilgiler vermiştir. Çalışmada temel kaynak olarak faydalanılacak ikinci eser ise Vladimir Petroviç Nalivkin'in 1913 yılında yazmış olduğu Tuzemtsı Ranşe i Teper adlı çalışmasıdır. Eserinde Rus işgali sonrası Fergana halkının nasıl değiştiğini anlatmıştır. Vladimir Petroviç bu bilgileri verirken bölge halkının Rus işgali öncesi durumundan da bahsetmektedir. Eserinde Fergana bölgesi halkının geleneksel eğitiminin işgal öncesi ve sonrası hakkında gözlemleri ile edindiği bilgiler yer almaktadır.

Çalışmanın amacı Fergana bölgesinin Rus işgali öncesi geleneksel eğitim kurumlarını oryantalist Rus çift Vladimir Petroviç Nalivkin ve Maria Nalivkina'nın eserlerini temel alarak incelemektir. Çalışma kapsamında 19. yüzyılda Fergana bölgesine gelen seyyahların eserleri incelenmiş ve Vladimir Petroviç Nalivkin ve Maria Nalivkina'nın eserleri ile karşılaştırılmıştır. Hokand Hanlığı ve Fergana bölgesi ile yazılmış makale, ansiklopedi maddeleri, kitap ve tezler de incelenmiş ve çalışma konusu ile ilgili olanlar çalışmada kullanılmıştır. Yapılan çalışma ile 19. yüzyıl Fergana bölgesi geleneksel eğitim kurumları hakkında genel ve bütüncül bir makale ortaya çıkarılmıştır.

Yöntem

Araştırmanın Deseni

Bu çalışmada Fergana bölgesi geleneksel eğitimi ele alınmıştır. Bu konu çalışılırken bölgede yaşayan oryantalist Rus çiftin yazmış oldukları eserler temel alınarak 19. yüzyıl tarih sürecinde değerlendirilmiştir. Bu yüzyılda bölgede geleneksel eğitim veren eğitim kurumları olarak mektep, medrese ve karihâneler incelenmiştir. Bu eğitim kurumlarının bölgenin hangi yerlerinde, kimler tarafından ve hangi ekonomik şartlar altında kurulduğu açıklanmıştır. Ayrıca bu kurumların eğitimlerinin içeriği, bu kurumlarda eğitim veren öğretmenler ve eğitim alan öğrenciler hakkında bilgiler verilmiştir. Müslüman Türk eğitim tarihi içinde yer alan Fergana bölgesi geleneksel eğitim kurumları nitel araştırma yöntemi kullanılarak ele alınmıştır. Nitel araştırma yöntemi ile olay ve olguları anlamaya yönelik "neden, nasıl, niçin" soruları sorularak araştırma çalışması devam etmiştir. Ayrıca çalışma konusu ile ilgili daha önce yapılmış çalışmalar incelenmiş ve bir sentez yapılmıştır. Dolayısıyla makalede araştırma yöntemi olarak doküman incelemesi (Yıldırım ve Şimşek, 2013) kullanılmıştır.

Çalışma Grubu

Çalışmada temel olarak Vladimir Petroviç Nalivkin'in Tuzemtsı Ranşe i Teper, ile Vladimir Petroviç Nalivkin ve Maria Nalivkina'nın birlikte yazmış oldukları Oçerk Bıta Jenşını Osedlogo Tuzemnogo Naseleniya Ferganı adlı eserler kullanılmıştır. Ayrıca 19. yüzyılda Türkistan'a gelen ve Fergana bölgesi hakkında bilgiler veren bazı oryantalist seyyahların eserlerinden de istifade edilmiştir. Bu eserlerin hepsi içerik analizine tutulmuş, literatür taramasından elde edilen bilgilerle birlikte değerlendirilmiştir. Çalışma temel olarak Vladimir Petroviç Nalivkin'in Tuzemtsı Ranşe i Teper, ile Vladimir Petroviç Nalivkin ve Maria Nalivkina'nın Oçerk Bıta Jenşını Osedlogo Tuzemnogo Naseleniya Ferganı adlı eserler üzerinden yapılmış olup etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Verilerin Toplaması ve Analizi

Fergana bölgesi geleneksel eğitim kurumlarının incelendiği bu çalışma ana kaynakların yanı sıra çeşitli telif eserler kullanılarak yapılmıştır. Temel kaynak olarak kullanılan Tuzemtsı Ranşe i Teper ve Oçerk Bıta Jenşını Osedlogo Tuzemnogo Naseleniya Ferganı adlı eserler elde edilmiştir. Bu iki temel eser önce fişlenmiş daha sonra içerik bakımından tasnif edilmiştir. Tasnif neticesinde olgular sebep - sonuç ilişkisi içerisinde ele alınmış ve ne zaman, nasıl, neden, niçin soruları cevaplanmaya çalışılmıştır. Ayrıca elde edilen diğer Rusça ve İngilizce eser ve makaleler kullanılmıştır. Çalışmada kaynak olarak kullanılan seyahatnameler Nalivkinlerin eserleri ile karşılaştırılmıştır. Bu eserlerde birbirleriyle aynı ve farklı bilgiler tespit edilmiştir. Çalışma için yapılan literatür çalışmasında elde edilen bilgiler, çalışmada kullanılan temel kaynaklar ile değerlendirilerek yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda önce geleneksel Türk ve İslam eğitimi ele alınmış, müteakiben de 19. yüzyıl Fergana bölgesi geleneksel eğitimi incelenmiştir.

Bulgular

19. yüzyıl Fergana bölgesinde geleneksel eğitim kurumları diğer Müslüman Türk devletlerinde de bulunan mektep, medrese ve kârîhânelerdir. Bu kurumlarda eğitim zorunlu olmamakla birlikte erkek çocuklarına verilmektedir. Bölgede bulunan mekteplerin kız çocuklar için olanları da vardır. Bazı zengin aileler ise kız çocukları için özel kadın öğretmenler tutmuştur. Fakat bölgede kız çocuklarının eğitiminin yaygın olmadığı görülmektedir. Bölgedeki bu eğitim kurumları eğitimlerini Farsça ve Arapça vermişlerdir. Ne var ki, eğitim temelde ezbere dayalı olduğu için ne öğrenciler ne de öğretmenler de bu iki dilde derinlemesine bilgi edinmede başarılı oldular. Ayrıca eğitim dini ağırlıklı olduğu için matematik, coğrafya, tarih, tıp gibi dersler verilmemiştir. Bölgedeki eğitim kurumlarının ders içeriği yıllar boyunca değişmemiş, yenilenmemiş ve gelişmemiştir. Eğitimde dayak normal ve gerekli kabul edilmiş, bu sebeple çocuklar okullarda dövülmüştür. Dayak sadece kız mekteplerinde olmamıştır. Yukarıda verilen bilgiler bölgenin şehirlerde yaşayan halkı için geçerlidir; konargöçer yaşayan halk sadece temel eğitimi yaylak veya kışlaklarında çadırlarda almıştır. Kaynaklar, konargöçer halk arasında

eğitimin çok yaygın olmadığına işaret etmektedir (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 68-69; Nazarov, 1891: 29). Sadece çok varlıklı göçebe aileler çocukları için öğretmeni yaşadıkları yere getirebilmiştir.

Bölgede öğretmen yetiştirmek için ayrı okullar olmadığı için, geleneksel eğitim kurumlarını bitiren ve okuma yazma öğrenen bir kişi öğretmen olabilmektedir. Eğitim kurumları büyük çoğunlukla vakıflar aracılığı ile kurulmuş ve varlıklı kişiler tarafından desteklenmiştir. Öğretmenlerin belirli bir maaşları yoktur, bunun yerine öğrencilerden aldıkları çeşitli hediyeler ve para ile geçimlerini temin etmektedirler. Öğrenciler ise eğer aileleri varlıklı ise eğitime devam edebilmişlerdir. Düzenli olarak medrese vakfından medrese öğretmenleri maaş olarak, medrese öğrencileri ise burs olarak bir miktar para almışlardır. Ne var ki alınan burs medrese öğrencileri için yeterli olmadığından onlar yoksun bir öğrenim hayatı geçirmişler; ne iyi beslenebilmişler ne de yeni kıyafetler giyebilmişlerdir. Bölgede 19. yüzyılın ikinci yarısında boş vakıf arazilerinin ekilip biçilmesiyle elde edilen gelirlerin artması ile medrese eğitiminde artış olmuştur. Öğretmenlere verilen maaş ve medrese öğrencilere verilen burs miktarı arttığı için bütün şehirlerde medrese öğrenci sayısı artmıştır. Medrese eğitim hayatının canlanması ile birlikte bölgede dini yaşam ile ilgili bir artış da meydana gelmiş ve bölge halkı daha fazla dindarlaşmıştır (Nalivkin, 1913: 130).

Fergana Bölgesi Geleneksel Eğitimi ve Eğitim Kurumları

Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra İslami eğitim kurumları tedricen Türk İslam devletlerinin hepsinde yerini almıştır. Hokand Hanlığı döneminde de Fergana bölgesindeki eğitim kurumları bu temel üzerine yükselmiştir. Eğitim kurumları başlıca mektep, medrese ve kârîhânelerdir (Kariev, 2018: 154). Temel eğitimini aile içerisinde alan çocuklar beş yaşından sonra mekteplere başlamaktadırlar ve burada okuma, yazma, matematik gibi temel dersleri öğrenmektedirler. Eğitim kızlar için evde, erkek çocukları için mekteplerde gerçekleştirilmektedir (Kariev, 2018: 149-166). Fergana bölgesinde de çocuklar için eğitim yukarıda anlatıldığı şekilde verilmiştir. Fergana bölgesinde eğitim ve eğitim kurumlarının kalitesi hanlığın siyasi gücüne bağlı olarak değişmiştir. Eğer hanlık siyasi olarak zor bir dönem geçiriyorsa örneğin siyasi birlik yoksa ve iç savaş varsa ya da hanlık diğer hanlıklarla savaş halindeyse eğitim kurumları zayıflamaktadır. Bu zor dönemlerde halk olumsuz etkilenmekte, ekonomik olarak sıkıntı çeken aileler çocuklarını mektep ve medreselere gönderememektedir. Bunların yerine çocuklar aile ekonomisine katkıda bulunmak için çalışmak zorunda kalmışlardır. Bazen ekonomik durumu düzelen aileler arasında çocuklarını tekrar medreselere gönderenler çıkmaktadır. Çocukların eğitim almasını etkileyen diğer bir etkende halkın yaşadığı yerlerdir. Şehirlerdeki insanlar düzenli eğitime olanak tanıyan yerleşik bir hayat sürerken, göçebe bir hayat yaşamak eğitime erişimi etkilemiştir. Bu nedenle, kentlerde yaşayan insanların, yaşam koşullarının sunduğu avantajlar nedeniyle göçebelere kıyasla daha eğitilmiş oldukları görülmüştür (Nazarov, 1891: 29).

Mektepler

Fergana bölgesinde diğer Türk-İslam merkezlerinde olduğu gibi eğitim mekteplerde verilmektedir. Bir çocuk mektepte okumayı ve yazmayı, aynı zamanda bir Müslüman olarak İslam dininin temel esasları hakkında ilk bilgileri öğrenir. Bunların içinde abdest alma, beş vakit namaz, oruç tutma hakkında bilgilerin yanında Allah, melekler, ahiret gibi temel dini konular da yer almaktadır. Vladimir Petroviç mektepleri cami okulları olarak betimlemiştir (Nalivkin, 1913: 32).

Oçerk Bita Jenşını Osedlogo Tuzemnogo Naseleniya Ferganı adlı eserde de Nalivkinler, Fergana bölgesindeki her camide genellikle tek odalı bir mektebin bulunduğunu belirtmişlerdir. Mektepler caminin içinde veya özel bir evde kurulabildikleri gibi caminin kendisi de mektep olarak kullanılabilir (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 57).

Fergana bölgesinde yukarıda anlatılan mektepler erkek çocukların gittikleri eğitim kurumlarıdır. Bölgede kız çocukları için ayrı mektepler bulunmaktadır. Kız mektepleri erkek mektepleri kadar çok sayıda olmamıştır (Tagaev, 2017: 210). Kız mektepleri mekân olarak genellikle mektep hocasının evi veya zengin ailelerin evlerinin bir bölümü olmuştur (Somuncuoğlu, 20016: 27).

Fergana bölgesindeki göçebeler yaşam koşulları nedeni ile şehirlerdeki halk gibi düzenli bir eğitim alamamışlardır. Göçebelerin eğitim hayatı göç ettikleri yaylalarda mümkün olmuş ve kurdukları çadırları eğitim kurumları olarak kullanmışlardır. Bu eğitim kurumlarında çocuklara temel eğitim verilmiş ve bu eğitim başlangıç seviyesini geçmemiştir (Tagaev, 2017: 213; Somuncuoğlu: 2006, 25, 26). Bu sebeple göçebe halkın yaylaklarındaki bu çadırlar mektep görevi görmüşlerdir.

Medreseler

Mektebi bitirdikten sonra eğitim hayatına devam etmek isteyen az sayıdaki öğrenci medreseye başlamaktadır. Medreseler en yüksek dereceli yerli okullardır (Nalivkin, 1913: 32). Burada Arapça dili öğretilmekte, ilahiyat ve fıkıh kitaplarından yararlanılarak eğitim verilmektedir. Vladimir Petroviç müstakil yazdığı eserinde medresede Arapça öğrenilmesinin sebebini Müslümanların Arapçayı kutsal saymaları olarak açıklamıştır. Çünkü Kuran ve dini hükümleri içeren şariat kitapları Arapça yazılmıştır. Medreseler tüm şehirlerde ve göçebe boyların, yayladan inerek, hayvanlarıyla birlikte kışı geçirdikleri, konakladıkları çok büyük kışlaklarda bulunan pazarlarda kurulmuşlardır (Nalivkin, 1913: 32).

Eserde bölgedeki medreselerin yapısı hakkında da bilgiler verilmiştir. Büyük medreseler pişmiş tuğladan yapılmıştır. Medrese çatıları bölgedeki binaların çatıları gibi düz ve toprak kaplıdır. Medresenin temel alanı bir avlu ve avlunun dört bir tarafı 2-4 şazen (1 şazen 2,13 metredir) yükseklikte uzun bir duvar tarafından çevrilidir. Medrese avlusunda müderrisler ve bir kişiden dört kişiye kadar öğrenciler için hücreler/odalar, sınıflar inşa

edilmiştir. Avluda, bir veya iki gölgelik alan, hanegâh/ hankâh adlarıyla bilinen tekke ve bir cami de bulunmaktadır. Nalivkinler Hokand'da en büyük medreselerin iki katlı hücrelere sahip olduğunu, bu hücrelerin hem birinci hem de ikinci katta yer aldığını ve bu medreselerde hücre sayılarının 20-70 arasında olabildiğini belirtmişlerdir (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 72).

Medreselerin iâşesi için genellikle vakıflar kurulmuştur. Medreseyi kuran ve onu finanse eden kişiler halkın zengin kesimi ve hâkimler (vali) gibi üst düzey görevlileriydi. Bu kişiler medresenin kurulacağı araziye ve yapı malzemelerini hediye olarak vermişlerdir. Ayrıca müderrislerin maaşlarını ve öğrencilerin burslarını karşılaması için gelir üreten küçük bir miktar sermaye, birkaç yüz ruble para ve kitapları da medreseye bırakmışlardır. Bazen de vakıf sahibinden başka kimseler medreseye bağışlar yaparak bu gelirlere katkı yapmışlardır (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 62).

Vakıf yolu ile bir medrese kuran kişi ise medrese için "şartname" hazırlamaktadır. Bu şartnamede medresenin kim tarafından ne zaman inşa edildiği, medrese için ne kadar arazi bağışladığı, bu arazinin nerede olduğu ve medresenin mütevellisinin (mülkün yöneticisi) kim olabileceği, medrese gelirinin müderrisler ile öğrenciler arasında yıllık olarak nasıl bölüneceği yazmaktadır. Bazen medrese mütevellisi, medresenin camisinde bulunan cami imamı da olabilmektedir. Medrese mütevellisi vâkıfın yıllık gelirinden 10/1 ile 20/1 oranları arasında değişebilen bir gelir almaktadır. Mütevelli ile öğrencilerin geliri medrese arazisinin büyüklüğüne göre değişmektedir. Ortalama gelirli bir vakıf akarından müderris yılda 30-100 ruble arasında nadiren de 200 ruble gümüş gelir sağlamaktadır. Bir medresede zengin ailelerin çocukları varsa her bir öğrenci müderrise 3-40 ruble arasında bir para takdim eder. Bu para müderrise öğrencinin bitirdiği her çalışma kitabı için hediye olarak verilmektedir. Nalivkinler medrese öğrencilerinin de yıllık burslar aldıklarını, ortalamaya yakın medreselerin öğrenci burs miktarlarını da söylemişlerdir. Medresede en yüksek seviyeli öğrenci yıllık 15-35 ruble arası; orta seviyeli öğrenci 10-20 ruble arası ve en düşük seviyeli öğrenci 4-12 ruble arası burs almaktadır. Medreselerde öğrencilere verilen burs miktarı medresenin büyüklüğüne göre değişmektedir (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 72).

Vladimir Petroviç eserinde Fergana bölgesinde yetersiz sulanan vakıf arazilerine sahip medreselerin bölgede pamuk yetiştiriciliğinin gelişmesi ile gelirlerini arttırdıklarını söylemiştir. Bu medreselerin gelirleri beş veya daha fazla kat artmış, bunun sonucunda medrese müderrislerine daha fazla maaş ve öğrencilerine daha fazla burs verilmiştir. Böylece medreselerin sayısı arttığı gibi medrese öğrencilerinin de sayısı artmaya başlamıştır. Bölgede özellikle Hokand şehrinde 1880-1890 yılları arasında daha önce hiç olmadığı kadar çok medrese öğrencisi olmuştur. Medrese öğrenci sayısındaki bu artış aynı yıllarda Taşkent ve Semerkant şehirlerinde de yaşanmıştır (Nalivkin, 1913: 130-131).

Nalivkinlerin verdikleri bilgiler arasında medresede verilen yiyecekler hakkında da malumat bulunmaktadır. Esasında, medreselerde verilen yiyecekler kötü ve yetersizdir. Çay, ekmek, kuru ve ham meyve, çok nadiren pilav veya başka birtakım yiyecekler bunlar arasında sayılabilir. Öğrencilere verilen pilav gibi besleyici öğünler haftada bir kez hücrelerde niteliksiz mutfak eşyalarında hazırlanmaktadır. Medreselerde öğrencilerin kullanacakları ortak masalar bulunmamaktadır. Öğrenciler yiyecekleri bazen de satın alarak paylaşırlar ve kendi hücrelerinde yemek yerlerdi (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 65).

Vladimir Petroviç eserinde medrese öğrencilerinin genel davranışları hakkında da bilgiler vermiştir. Ona göre medrese öğrencileri eğlenmek için her zaman şaka yapan ve gülen, sempatik ama gözlemci olmayan kişilerdir. Medreseye gelen öğrenci günlük yaşamının her anında medrese kurallarına göre düşünmeyi, konuşmayı ve davranmayı öğrenir (Nalivkin, 1913: 33).

Kârîhâneler

Fergana bölgesinde eğitim veren diğer bir kurum kârîhânelerdir. Kârîhâneler sadece Kuran ezberlemek, Kuran'ı kıraatla okumak için eğitim veren kurumlardır. Bu kurumlar da genellikle vakıflar tarafından desteklenmekteydi. Kârîhâneler çoğunlukla cami, mescit, medrese, kabristan gibi yerlerin yakınlarına inşa edilmiştir. Bu kurumlar genellikle çok az sayıda insan için inşa edilmektedir. Burada yaşayan "kârî" burayı yaptıran kişinin ruhu için Kuran ezberleyip okumaktadır. Kârînin günümüz hafızları olduğunu söyleyebiliriz. Kârî aynı zamanda hastalar için dua da edebilmektedir (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 67-68). Nalivkinler bu kurumlar hakkında ayrıntılı bilgi vermemişlerdir. Farklı kaynaklarda ise Hokand, Margilan ve Oş şehirlerinde bulunan kârîhânelerin sayısının 450 olduğunu, bunların 25'inin kayıtlı olarak geçtiğini belirtmektedir. Kaynaklarda verilen bölgedeki bazı kârîhâneler şunlardır: Sultan Murad Kârîhânesi, Şeyhulislâm Babahan Kârîhânesi, Sefiltöde Kârîhânesi, Hazret Azizhoca Eşen Kârîhânesi, Aftap Paşa Kârîhânesi, Kökmazar Kârîhânesi, Badalbay Kârîhânesi, Hal Nazar Parvanaçı Kârîhânesi, Molla Muhammed İbrahim Hacı Kârîhânesi, Muhammed Rasul Kârîhânesi, Mir Sakıbay Kârîhânesi (Çelik, 2016: 556).

19. yüzyılda Türkistan'a seyahat eden başka bir oryantalist olan Eugene Schuyler ise eserinde bölgede eğitim veren kurumlar hakkında Nalivkinlerin verdiği bilgilerle aynı olarak mektep ve medreselerden bahsetmiştir. Mektepler her mahallede bir tane bulunan ve camiye bağlı olan kurumlar olarak değerlendirirken (Schuyler, 2007: 160), medreseler ileri seviyede din ve hukuk derslerinin verildiği kurumlar olarak gözlemlemiştir. Fakat o özel eğitim veren kurumlar olarak "Salavathane", "Kârîhâne" ve "Mesnevihâne" olarak üç eğitim kurumundan daha bahsetmiştir. Salavathaneler namaz ile ilgili konuların öğretildiği ve bunun dışında hiçbir bilginin öğretilmediği kurumlardır. Kârîhâneler kadı olabilmek için Kuran'ın ezberletildiği kurumlardır. Mesnevihâneler de kadı olabilmek için öğrencilerine Mevlana'nın Mesnevi eserinin ezberletildiği kurumlardır (Schuyler, 2007: 162). Son iki kurum hakkındaki bilgiler Nalivkinlerin eserlerinde yer almamaktadır.

19. yüzyılda Türkistan bölgesine gelen başka bir oryantalist Gabriel Bonvalot da eserinde bölge eğitimi hakkında bilgiler vermiştir. Onun verdiği bilgiler Nalivkinlerin vermiş olduğu bilgilerle benzerlik göstermekte fakat daha az ayrıntı içermektedir. Bonvalot'a göre bölgenin erkek çocukları kızlara nazaran daha özenli yetiştirilmekte ve eğitim hayatında daha uzun yıllar geçirmektedirler. Erkek çocuklar 6-7 yaşlarında mektep eğitimine başlamaktadırlar. Yazar ailelerin çocukları ev işlerinde faydalı olacak bir yaşa geldiklerinde mektepten aldıklarını, bunun da genellikle 9-10 yaşlarında olduğunu yazmıştır. Bu yaşlar arasında çocuk sünnet olduktan sonra okulu bırakmakta ve babasına iş yerinde yardım etmekte; babası bir zanaatla uğraşıyorsa bu işi öğrenmekte, babası tüccar ise müşteriler ile ilgilenmektedir. Bonvalot mektepleri serbest ilkokul olarak tasvir etmiştir (Bonvalot, 2015: 50, 52).

Bonvalot eserinde medreseler hakkında bilgiler vermiş ve bölgedeki diğer eğitim kurumlarından hiç söz etmemiştir. Yazar medreselerin mali kaynaklarının müminlerin bağışladıkları tarla, mağaza ve hamamlar olan yükseköğrenim merkezleri olduklarını belirtmiştir. Medreselerin bu mali kaynakları satılmayan ve devredilemeyen vakıf mallarıdır. Bu gelirler ile medresenin, müderrislerin (yazar müderrisler için profesör terimini kullanmaktadır) ve medrese öğrencilerinin ihtiyaçları karşılanmaktadır (Bonvalot: 2015: 52).

Fergana Bölgesi Geleneksel Eğitiminin İçeriği

Fergana bölgesinde geleneksel eğitim zorunlu değildir. Dersler günlük olarak yapılmakta ve Cuma günü tatil olmaktadır. Mektep eğitimi 2 ile 5 yıl sürmektedir. Öğrenciler sabah erken güneş doğduktan kısa bir süre sonra mektebe gelmekte ve kahvaltı yapmak için eve gitmektedirler. Öğrenciler yemeğe gittikten 1-2 saat sonra öğle zamanı mektebe geri dönmektedirler. Onların bir sonraki araları da 1-2 saat sürmekte ve akşam evlerine gitmektedirler. Ailelerinin izin almalarına bağlı olarak öğrenciler yazın 1 veya 2 ay yaz tatili yaparlar (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 59-60). Mektep derslerinin içeriği okumayı ve yazmayı, İslam dininin inançla ilgili temel bilgilerini öğrenmektir. Bunların içinde İslamın özü; Allah, melekler, ahiret ve İslam dininin temel ibadetleri; namaz kılma, oruç tutma gibi ibadetler hakkında bilgiler yer almaktadır (Nalivkin, 1913: 32).

Fergana bölgesinde geleneksel eğitim Kuran'dan ezbere bir sure okuma ile başlamaktadır. Eğer öğrenci bu ezberi yaparsa alfabe öğrenmeye geçmektedir (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 59). Öğrenciler alfabeyi öğrenmek için kitap kullanmazlar. Kitap yerine küçük ahşap bir yazı tahtası veya beyaz bir plakayı yazı yazmak için kullanırlar. Genellikle öğrenciler iki kişi bir yazma sırasını paylaşırlar (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 59-60).

Bir öğretmenin heceleri ve kelimeleri öğrencilere öğretmesi üç aydan altı aya kadar sürmektedir. Öğrencilerin aldığı ilk kitap Kuran'dır ve bir öğrencinin bunu baştan sona okuması zorunludur. Öğrencilerin ders kitabı olarak okudukları diğer kitap ise mektep müfredatının bir parçası olan "Çor Kitab"ıdır. Bu kitap Farsça yazılmıştır ve bu yüzden

öğrenciler tarafından anlaşılmamaktadır. Kitabın içeriğinde ise abdest alma kuralları, namazın nasıl kılınacağı, oruç hakkında bilgiler gibi dini ibadetler hakkında açıklamalar bulunmaktadır (Kamalova, 2019: 289; Tagaev, 2017: 209; Somuncuoğlu, 2006: 33; Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 59). Nalivkinler ders kitaplarının dili olan Arapça ve Farsçayı öğretmenlerin de nadiren bildiğini söylemektedirler.

Öğretmenler derste öğrencilerin okuma telaffuzunu düzeltmekte, öğrencilere hiçbir şey anlamasalar bile çok hızlı “Çor Kitab”ını okumayı öğretmektedirler. Çor Kitab farklı kaynaklarda “Çehâr, Çar, Çohar kitab” olarak geçmektedir. Bu kitap dört farklı kitaptan oluşmuştur ve bu kitaplardan bir tanesi şiir şeklinde yazılmıştır. Eğer öğrenci bu kitabı doğru telaffuzda ve hızlı okursa “Sabat-çıkıtı” yani “okuryazar” olarak kabul edilirler. “Sabat-çıkıtı” onayı alan öğrencilere yazma öğretilir ve “Hoca Hafız” gibi kitapları okumaya başlarlar (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 59). Öğrenciler eğitim alırken ezberledikleri metinleri yüksek sesle tekrar etmekte ve bu ders işleyişinin tümünü oluşturmaktadır. Öğretmen her öğrenciye nasıl okuyacağını gösterirken yanlış yapanların da kulaklarını çekmektedir (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 59).

Mektep eğitimini bitiren öğrenciler genellikle sıradan meslek sahiplerinden biri veya çiftçilikle uğraşan kişiler olurlar. Bazen yazmayı çok iyi öğrenen bir öğrenci kitap kopyaları yazarak geçimini temin eder ve günde Çarlık Rusya para birimi olan 10- 40 kopek arası kazanç sağlayan “kâtip” veya kurumlarda “mirza” olur. Nalivkinler mekteplerde hesaplama işlemlerinin öğretilmediğini ve kurumlarda da bu işlemin kullanılmadığını belirtirler. Mektebin tüm sınıflarını bitiren bir öğrenci yetişkin olması şartıyla, “Muhtasar-u'l-Vikaye” adlı Arapça kitaptan abdest almanın kuralları ile namaz kılmanın şartlarını öğrenir ve Kuran’ın belirli surelerini de ezbere okuyabilirse camide imam olabilmektedir (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 60).

Vladimir Petroviç 10-12 yaş arasında bir mektep öğrencisinin yetişkinler gibi her gün beş vakit namaz kıldığını, oruç tutarken sabahtan akşama kadar herhangi bir şey yememesi ve içmemesi gerektiğini, bir gün Mekke’ye hac ibadetini yapmaya niyet etmesi gerektiğini bildiğini aktarır. Bu çocuk Müslümanların doğru yolda ve kâfirlerin yanlış yolda olduğunu, temiz ve murdar (pis) şeylerin olduğunu ve dinin bazı şeyleri yasakladığını bilmektedir. Mektep öğrencisi İslam dini ile ilgili temel hatları ile tamamen anlaşılma fikirlere sahip olsa da öğrendiği bu şeyler onun ruhunda ve zihninde fazla kalmamaktadır. Fakat bu öğrenciler Müslüman nezaket kurallarını tam olarak öğrenmektedirler. Vladimir Petroviç buna örnek olarak öğrencilerin günlük ilişkilerinde ellerini karınlarının üstünde saygılı bir şekilde tuttuklarını, alçak gönüllü göründüklerini, konuşurken yumuşak ve gözleri yerde konuştuklarını söylemiştir (Nalivkin, 1913: 33). Fergana bölgesinde bulunan mektep sayıları Nalivkinler tarafından verilmemiştir. Fakat farklı çalışmalarda Hokand, Margilan, Namangan ve Andincan şehirlerinde 19. yüzyılın ikinci yarısında 1.709 mektep ve bu mekteplerde 28.288 öğrenci mevcudu olduğu, ayrıca 6.154 cami okulu olduğu bilgisi verilmiştir (Ade ve Habib, 2003: 82).

Schuyler ise bölgedeki mektepler hakkında Nalivkinlerin bahsetmediği bilgileri vermiştir. Schuyler Orta Asya’da bulunan bütün eğitim kurumlarının dini eğitim verdiğini ve eğitiminin din adamlarının elinde olduğunu yazmıştır. Okullardaki öğretmenler din ve din hukuku (fıkıh) dersleri vermekte, bu iki konu dışında hiçbir şeyi öğrencilere öğretmemektedirler (Schuyler, 2007: 160). Çocuklar mektebe 5-6 yaşlarında başlamakta ve en az yedi yıl süren bir eğitim görmektedirler. Mektepte dersler alfabe ile başlamakta ve devamında Kuran’dan bölümler ile devam etmektedir. Mektep ders kitapları “Çahar Kitabı”, “Mantık” ve “Farsigeyn” adlarındaki eserlerdir. Schuyler’in “Farsigeyn” olarak adlandırdığı ders Farsça öğrenmek için verilen ders olmalıdır. Bu isimde dersin mektepte verildiğine dair bilgi sadece Schuyler’in eserinde geçmektedir. Ayrıca 19. yüzyılda Hokand Hanlığında Farsça öğreniminde bir canlanma olduğu kaynaklarda geçmektedir. Çahar Kitabı dört, Farsigeyn kitabı altı veya yedi kitaptır. Mektep öğrencileri eğitim süresince bu kitapları kolayca okuyup yazmalıdır. Öğrencilerin eğitimi yukarıda anlatılanları yaptıktan sonra farklı Farsça ve Türkçe kitapları okuma ile devam eder. Bu kitaplar öğrenciler tarafından yüksek sesle okunmakta ve kitaplardan birkaçı tahta levhalar üzerine Hint mürekkepleri ile yazılmaktadır (Schuyler, 2007: 161). Schuyler eserinde kızların aldığı eğitimden de bahsetmiştir fakat bu bilgiler Nalivkinlerin bilgileri kadar ayrıntılı değildir. O kızların özel okullarda yazma öğrendiğini, bu eğitimin 3-4 yıl sürdüğünü söylemiştir (Schuyler, 2007: 163). Schuyler ayrıca mektep ders saatlerinin çok uzun olduğunu eleştirmiştir. Çocuklar gün doğumunda derse başlamakta, akşam saat beşe kadar mektepte kalmaktadırlar. Öğrencilerin dinlenme ve yemek yemesi için verilen aralar kısadır. Mektep tatilleri ise çok azdır (Schuyler, 2007: 162).

Bonvalot mektepte derslerin sabah ezanından sonra başladığını, öğrencileri saat 8-9 arasında yemek yediklerini, yemekten sonra öğlene kadar ders işlediklerini anlatmıştır. Öğrencilerin öğle saat bire kadar ders işlediklerini ve öğleden sonra eve gittiklerini belirtmiştir. Verdiği bu bilgiler diğer yazarların bilgilerinden farklıdır çünkü diğer yazarlar öğrencilerin mektepte tam gün ders gördüklerini yazmışlardır. Mektep öğrencileri bir hasır üzerinde daire şeklinde oturmaktadır. Öğrencilerden bir kısmı elifbayı, diğer bir kısmı da hece kitabını yüksek sesle okur ve ezberler. Heceleme kitabının on yedi ve on sekizinci kısımlarını bitiren öğrencilerin derslerinin hızlı ilerlemesi öğretmenin isteğine bağlıdır. Hece kitabını bitiren öğrenci tam olmasa da okuma biliyordur. Süreç öğrencinin Kuran okuması ile devam eder. Mektep eğitiminde molla (yazar mektep öğretmenine molla der) uzun, esnek bir sopa ile öğrencilerini kontrol altına tutmaya çalışır. Öğretmen öğrencileri cezalandırmak için onları falakaya da yatırabilir (Bonvalot, 2015: 51-52). Mektep öğrencilerinin falakaya yatırıldığını sadece Bonvalot yazmıştır.

Kızların gittikleri mekteplerin eğitim içeriği başlangıç seviyesinde olmuş, kızlara daha çok edebi eserlerin okutulmasına önem verilmiştir. Bu mekteplerde Farsça ve Çağatayca edebi eserler ile ahlak kitapları okutulmuştur. Bu mekteplerde kızlara ayrıca ev işleri ve evlilik hayatına dair konularda öğretilmiştir (Kamalova: 2022: 314; Kariev, 2018:

154; Tagaev: 2017: 210). Kız mektepleri eğitimi çocukların başarısına göre sekiz yıl kadar olabiliyordu. Kızlar bazen mektep eğitimini tamamlayıp bazen de mektep eğitimini tamamlamadan evlenmişlerdir. Mektebi bitiren bir kız çocuğu medrese okumazdı. Bazı kızların evlendikten sonra eğitim hayatlarına evlerinde devam ettiği de görülmektedir. Fakat bunlar kadı ve müderris gibi eğitim hayatının içinde olan kişilerin eşleri olmuşlardır (Tagaev, 2017: 210-211). Kız mekteplerinde eğitim dersleri daha düzenli bir şekilde verilmiş ve ayrıca öğrencilere dayak ve falaka uygulanmamıştır. Bu sebeplerle bazı aileler küçük erkek çocuklarını önce kız mekteplerine göndermeyi tercih etmişlerdir (Tagaev, 2017: 210; Somuncuoğlu, 2006: 27-28).

Mektebi bitiren ve eğitime devam etmek isteyen öğrenci medrese eğitim almaya başlar. Medreseye başlayan bir çocuğun yaşı 15'ten küçük olmaz. Vladimir Petroviç'e göre bunun nedeni bu yaştan önce çocukların İslam'a karşı kayıtsız ve yarı çocuk olmaya devam etmeleridir. Bunun nedenini ise çocuğun ailesinin verdiği eğitim ve mektep eğitiminin zayıf olmasına bağlar (Nalivkin, 1913: 32-33). Medreseler en yüksek eğitimi veren yerli okullardır ve Arapça dilinin öğretildiği yerdir. Medrese dersleri temel olarak dini ağırlıklıdır. Burada dini hukuk; her konu ile ilgili yasalar, kişisel ve aile hukuku, ceza hukuku ve devlet hukuku hakkında bilgiler öğrenilmektedir. Ayrıca mantık, dogmatik ve diyalektik de incelenmektedir (Nalivkin, 1913: 32). Medrese eğitiminde öğrenciler dersleri ezber, tekrar, tefakkuh, müzakere ve imla yöntemleriyle öğrenilmeye çalışmışlardır. Sınıf geçme yerine kitabını ezberleyip bitiren öğrenci ileri bir ders kitabına geçmekte ve onu ezberlemektedir. Öğrenciler en az iki yılda bir kitabı ezberlemek zorundadır. Eğer bir öğrenci vakfiyede beş yılın sonunda başarılı olamazsa medreseden kovulmaktadır. Medrese eğitimini başarıyla bitiren öğrencilere ise icazet verilmektedir.

Medreseler genellikle tüm şehirlerde kurulduğu gibi beylerinin yaşamak için tercih ettikleri kışlakların pazarlarında da kurulmuşlardır (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 61). Kışlaklarda genellikle tek bir medrese bulunmakta ve 5-15 arasında öğrencisi olmaktadır. Şehirlerde iki farklı tür medrese bulunur. Bunlardan birincisi mahalle camisinin yanına kurulan ve 5-10 öğrencisi olan küçük medreselerdir, ikincisi ise bağımsız büyük medreselerdir. Bunlar kendi arazisine kurulan camilerin medreseleridir. Bu camiler vakıflar ile kurulmuşlardır ve kendi imamları vardır. Böyle medreselerin ise 15-100 arasında öğrencisi olabilir. Nadiren de olsa Hokand medresesi gibi medreselerin öğrenci sayısı 200 kadar olabilmektedir. Böyle büyük medreselerin sayısı buldukları şehire göre değişmektedir. Nalivkinler bu medreselerin sayısını Namangan'da 4, Hokand şehrinde de 14 olarak vermişlerdir (Alpargu, 2002: 585; Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 61;).

Medresede ilahiyat ve fıkıh dersleri için kitaplar Arapça yazılmıştır. Medrese dersleri matematik dersi; temel dört işlem ile hesap yapma, geometri; geometrik şekillerin alanları, alan ölçme ve "İlm-i Ferâiz"; yani İslam miras hukukunu içeren derstir. Nalivkinler matematik derslerinin kısa, geometri derslerinin yetersiz ve İlm-i Ferâiz dersinin de isteyen öğrencilere verildiğini belirtirler (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 60).

Medreselerde dersler yıl boyunca dönemler halinde verilmektedir. Haftanın ders günleri cumartesi, pazar, pazartesi ve salıdır. Tatil günleri ise çarşamba, perşembe ve cuma günleridir. Öğrenciler tatil günlerini de derslerine hazırlanmak için kullanmaktadırlar. Öğrencilerden sadece evli olanlar izin günleri olan perşembe ve pazar günlerinin gecelerinde evlerine gitmektedirler. Müderrisler ve öğrenciler zamanlarının çoğunu medresenin sınıflarında ve kendilerine ait hücrelerde geçirmektedirler (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 63).

Medrese öğrencileri seviyelerine göre dersler almaktadırlar. “Edna” yani en düşük seviyede öğrenci: Kapiyya, Şarki-molla, Şemsiyye (mantık kitabı), ve Muhtasar-ı Vikâye kitaplarını 3 yıl okumaktadır (Hızlı, 2008: 25-46). “Evsat” yani orta seviyede öğrenci Akâid (inanç) ve Tavsiya (ahlaki eğitim) kitaplarını yaklaşık 3-4 yıl okumaktadır. “A'lâ” yani en iyi seviyede öğrenci Molla Celal, Muşkat-i Şerif (hadis), Hidaye-i Şerif (fıkıh) kitaplarını okumaktadır (Hızlı, 2008: 25-46; Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 63). Farklı bir kaynakta ise bölgedeki medrese dersleri şu şekilde verilmiştir: Evvel-i’îlim, Kâfiye (Arapça dilbilgisi kitabı), Şerh-i Molla, Fıkh-ı Keydanî, eş-Şemsiyye, Sullamî, Muhtasarü'l-vikâye (fıkıh), Tezhip, Talhis (belagat) ve Molla Celal, İlmü Sarf-ı Mâzi, İlmü Sarf-ı Zindcâni (İzzî adı ile de bilinen kitap), İlmü'n-nahv, İlmü nahvi'l-harakât, Hâşiye-i Mir Seyit, Hâşiye-i Molla Ahmet, Hâşiye-i Molla Abdülhakim, Akâid-i şurûh, Kitab-ı Kâdı Mubâarak, Şerhü muhtasari'l-vikâye, Sebâtü'l-âcizîn, Mantıkü't-tayr, Evâmil, Maslakü'l-muttakîn, Kâfiye (Hızlı, 2008: 25-46). Ayrıca medreselerde coğrafya, kimya, matematik, tarih, fizik ilimlerinin de okutulduğu fakat bunların daha çok Mârifetnâme, Matlau'l-ulûm, Mâlumatu'l-âfâk, Kimya-i Saadet gibi adlar altında ve ilgi duyan öğrenciler tarafından okunduğu söylenmiştir (Kariev, 2018: 157; Konukçu, 1998: 215-216).

Medresedeki öğrenciler uzun yıllar medresede eğitim almışlarsa bazen medreselere müderris olabilmektedirler. Eğer öğrenci ilahiyat çalışmaya karar verirse İslam hukuku ve felsefe dersleri ile birlikte yukarıda verilen kitapları da bitirirse müftü olabilmektedir. Nalivkinler tanıdıkları yaşlı bir mirzaya medresede ne kadar süre okuduğunu sormuşlardır. Aldıkları cevaba göre bu kişi medresede 7 yıl öğrenci olmuş, ilahiyat kitaplarını, yazmayı ve Kuran'ın 22 siparasını ezberlemiştir. Fergana bölgesinde Kuran'ın cüzlerinden her birine sipara denir. Nalivkinler Kuran'ın 22 cüzü var diyerek yanlış bir bilgi vermişlerdir. Kuran 30 cüzden oluşmaktadır ve bir cüz 20 sayfadır (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 63-64). Medreseye aynı yıl giren ve okuyan öğrencilerin hepsi aynı ders kitabını çalışırlar. Ders işleyişi bir öğrencinin ders kitabını okuması ve diğer öğrencilerin metni kendi kitaplarından takip etmesidir. Müderris ise metnin açıklamasını ile yorumu yapar ve öğrencilerin telaffuzlarını düzeltir (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 64).

Nalivkinler bölgede eğitim gören kişilerin matematik bilgilerinin temel hesaplama ibaret olduğunu, bunu bilen insan sayısının ise çok az olduğunu söylemişlerdir. Bu kişilerin kesir işlemlerini ise bilmediklerini, anatomi bilgisinin ise sadece hayvan anatomisi ile sınırlı olduğunu söylemişlerdir. Bölgede yerli bir doktorun bu

bilgileri de bilmediğini aktarmışlardır. Nalivkinler şaşkıncu şekilde bölgede en iyi bilinen bilimin tarih olduğunu fakat bunun da doğu tarihiyle sınırlı kaldığını belirtmişlerdir (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 69-70).

Nalivkinler bölgede bulunan medrese sayıları ve isimleri ile ilgili bilgi vermemişlerdir. Farklı kaynaklarda ise Hokand şehrinde 36, Mergilan şehrinde 57 medrese olduğu ve Hokand şehrinin en ünlü medreselerinin Mir Medresesi, Cami Medresesi, Ming Ayım Medresesi, Hâkim Ayım Medresesi, Tunkatar Medresesi, Sultan Murad Han Medresesi olduğu belirtilmiştir. Mergilan şehrinin ise en meşhur medreseleri Uzun Havuz Medresesi, Damilla Tursun Muhammed Ahund Medresesi, Namazgâh Medresesi, Müşteri Ayım Medresesi, Babahan Kadı Asker Medresesi, Hasan-Hüseyin Hoca İşan Medresesi, Şeyhülislam Babahan Medresesi, Abdülvehhab Bay Medresesi, Hazteri Muaz b. Cabal Medresesi, İsmail Mahdum Medresesi, Ahmet Bay Bayvaçça Medresesi, Sarık Bay Medresesi, Eski Padişah İskender Medresesi, Yeni Padişah İskender Medresesi, Damilla Mir Muhammed Âmin Kadı Kelan Medresesi, Kök Mezar Medresesi, Guri Evvel Hanakah Medresesi, Çukur Medresesi, Kalandar Medresesi, Hoca Parsa Medresesi, Yar Atalık Medresesi, Kadı Kelan Medresesi, Pir Sıddık Medresesi olarak verilmiştir (Kariev, 2018: 157; Konukçu, 1998: 215-216).

Vladimir Petroviç Tuzemtsı Ranşe i Teper eserinde medrese eğitiminin disiplinli olduğunu belirtmiştir. Bu disiplinin medrese öğrencilerinin hayatları boyunca dayanıklı, koşullara uyum sağlayan ve pratik becerileri son derece hızlı kazanan kişiler yaptığını iddia etmiştir (Nalivkin, 1913: 3). Bir medrese öğrencisi burada Müslüman inancının temellerini kavrar, helal ve haram, ahlak ve ahlaksızlık hakkında bilgiler öğrenir. Öğrenciler bu bilgileri öğrenirken yapmacık nezaket ve pohpohlayıcı konuşmayı da öğrenmektedir. Vladimir Petroviç'e göre öğrencilerin medreseyi bitirip bir görevli oldukları zaman medreselerden öğrendikleri en önemli bir şeyin şariat kurallarını ihlal etmeden onların nasıl atlanacağını öğrenmeleri olduğunu belirtmektedir (Nalivkin, 1913: 52).

Bonvalot eserinde medreselerdeki eğitimin birçok kitabı okumaktan ibaret olduğunu yazmıştır. Medrese öğrencileri ders için belirli saatlerde toplanmakta, öğrencilerden biri ders kitabının bir kısmını okumaktadır. Medrese öğretmeni ise öğrencilerin bilmediği kelimeleri ve anlamadığı bölümleri bazen saatlerce anlatmaktadır. Medreselerde öğrenci yılda 5-6 kitabı okuyup anlamalıdır. Medrese eğitiminde öğrenci Arapça kelimeleri bilir, Farsça ve Türkçe şairlerin şiirlerini ve Kuran'ı ezberler (Bonvalot, 2015: 53).

Fergana Bölgesi'nde Geleneksel Eğitimi Veren Öğretmenler

Mekteplerde eğitim vermesi için bölgenin etkili kişileri veya bütün halk tarafından mektebe öğretmen tutulmaktadır. Bu öğretmenler bir cami imamı veya müezzindir. Eğer bunlar öğretmenlik yapmayı kabul etmezlerse öğretmenlik yapması için başka bir kişi ile anlaşılır (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 57). Mektepte eğitim veren bir öğretmen bulunmaktadır. Eğer öğrenci sayısı fazla ise öğretmen yaşça büyük ve bilgili

öğrencilerinden seçtiklerini kendisine yardım etmesi için görevlendirmektedir. Bu görevlendirme on öğrenciye bir yardımcı öğrenci olacak şekildedir. Zengin göçebeler ise bazen büyük şehirlerden mollaları yaylaklarına çağırılmış ve çocuklarının eğitim almasını sağlamıştır. Bu imkâna sahip olmayan göçebeler ise çocuklarına şehirde okuyan ve senelik harçlıklarını kazanmak için yaylaklara gelen medrese öğrencilerinden eğitim aldırılmışlardır (Tagaev, 2017: 213; Somuncuoğlu: 2006, 26).

Fergana bölgesinde erkek öğretmenlere “damla, damolla, molla”, kadın öğretmenlere ise “otin, atın-ayi, atın-bibi” denilmiştir. Farklı kaynaklarda kız çocuklarının okudukları mekteplerdeki öğretmenlere “attinça, atın-ayi, atın-bibi, atın bîbî”, erkek çocukların okudukları mekteplerdeki öğretmenlere “muallim” denildiği geçmektedir (Kamalova, 2019: 289; Tagaev, 2017: 210; Çelik, 2016: 303; Vurgun, 2015:193; Somuncuoğlu, 2006: 27, 28; Fathi, 1997: 30; Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 58). Kız öğrencilere eğitim veren öğretmenler toplum içinde bazı roller de üstlenmişlerdir. Kadınlar arasında gerçekleştirilen geleneksel törenlere öncülük eden ve kadınlara danışmanlık yapan kadın öğretmenlerin genellikle cami imamının eşi olduğu görülmektedir (Tagaev, 2017: 210; Somuncuoğlu, 2006: 27). Günümüzde yeni yapılan çalışmalarda bölgede kız çocuklarına uzun yıllar eğitim veren ve hem edebi hem de tarihi eserler yazan “Dilşad Berna” hakkında çalışmalar yapılmıştır. Dilşad Berna bölgede hem Rus işgali öncesi hem de Rus işgali sonrası öğretmenlik yapmış ve her iki dönemi de gözlemlene fırsatı bulmuştur. Rus işgali öncesi hanlıklar arasında meydana gelen savaşlar nedeni ile eğitimin aksadığını fakat Rus işgali sonrası bölgenin sakinleştiğini ve bu sakinliğin eğitim hayatına olumlu katkıları olduğunu söylemiştir (Kamalova, 2022: 316-318, 320; Şen, 2021: 155, 162; Kamalova, 2019: 110).

Şehirlerde öğretmenler herhangi bir ücret almamaktadırlar. Her öğrenci her perşembe günü öğretmeni için “payşanbalık” (payşanba perşembedir) getirmektedir. Bunu getiren öğrencinin ailesinin zenginliğine bağlı olarak farklı miktarlarda para, ekmek ve pirinç öğretmene verilmektedir. Öğretmen eğitimin her aşamasının sonunda ek olarak öğrencilerinden hediye almaktadır. Bu hediyeler içinde Ramazan ayı gelmeden önce öğretmenlerin aldığı hediye “ramazanlık” da bulunmaktadır. Ramazan ayından önce mektep öğrencileri toplu halde buldukları bölge halkının çevresinde ilahiler söyleyerek dolaşmaktadırlar. Çocuklar ilahileri söyleyerek dolaşırken onları dileyen insanlar öğrencilere çeşitli hediyeler verirler. Öğrenciler topladıkları bu hediyeleri öğretmenlerine vermektedirler. Nalivkinler bu uygulamanın daha çok kışlaklarda yapıldığını belirtmişlerdir. Bu uygulamayı kız öğrenciler ise belirlenmiş alanlarda yalnızca kendi aileleri için yapmaktadırlar (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 58). Nalivkinler eskiden “ramazanlık” uygulaması gibi nevrızda da benzer bir uygulamanın yapıldığını ama artık bu geleneğin yapılmadığını anlatmışlardır. Kışlaklarda öğretmenlik yapan kişilere halk tarafından her öğrenci için yıllık 1 pud/16 kg buğday, nadiren para ve yiyecek verilmektedir. Kadın öğretmenler kışlaklarda kız öğrencilerin evinde eğitim vermekte ve

erkek öğretmenlerin aldığı buğdayın yarısı kadar ürünü ücret olarak almaktadır (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 57).

Schuyler de eserinde verdiği bilgilerde Nalivkinlerin verdiği bilgileri doğrular aktarımlarda bulunmuştur ama onlar kadar ayrıntılı bilgiler vermemiştir. Mektep öğretmeni büyük bir gözlük takmakta, yanında bir yığın kitap bulunmakta ve sınıfın bir köşesinde oturmaktadır. Çocuklar da diz çöküp oturmakta ve öğretmenlerinin etrafını sarar şekilde ders dinlemektedirler. Çocuklardan biri ders okuması sırasında sustuğunda öğretmen uzun sopası ile öğrenciye vurmaktadır. Schuyler öğretmenin öğrencilerini bu şekilde terbiye etmesini olumlu bulmaktadır. Onun eleştirdiği öğrencilerin 1-2 kitabın dışında okudukları diğer ders kitaplarını anlamamalarıdır. Öğrencilerden biri Kuran okumaya başladığı zaman çocuğun babası öğretmene bir kaftan hediye etmelidir (Schuyler, 2007: 161-162). Mektep öğretmenleri çalıştıkları kurumdan herhangi bir ücret almazlar. Onların ücretlerini öğrencilerin aileleri gönüllü olarak vermektedirler. Bu ücret 20-40 kopek arasındadır. Bu ücretten başka mektep öğretmenleri Ramazan ayında ve Kurban Bayramından önce yılda iki defa yapılan tatillerde öğrenci ailelerinden hediye veya bir kaftan almaktadır. Mektep öğretmeni her perşembe günü somun ekmek ve küçük bir hediyeyi yine öğrenci ailelerinden almaktadır (Schuyler, 2007: 160).

Bonvalot da eserinde mektep öğretmenleri hakkında bilgiler verirken yukarıda anlatılan bilgilerle benzer aktarımları paylaşmıştır. Mektep öğretmenlerine “molla” denir ve bu kişi el yazması bir kitabı okuyabilir, mektup yazabilir ve duayı ezbere okuyabilir. Mollalar beyaz sarık takarlar ve müminlerden saygı görürler. Bu öğretmenlerin belirli bir gelirleri yoktur. Mektep öğrencilerinin getirdikleri para ve eşyaları hediye olarak kabul ederler. Mektep öğrencisi hece kitabının belirli bölümlerini bitirdiği zaman ailesinin yanına gider ve onlardan aldığı hediyeleri öğretmene getirirdi. Ayrıca bir mektep öğrencisi Kuran okuyabildiği zaman da öğrencinin ailesi evinde bir kutlama yemeği hazırlardı. Bu yemeğe aile akrabalarını ve öğretmeni de davet ederdi. Bu ziyafetin baş misafiri öğretmendi ve aile tarafından ona ipek kaftan ve beyaz yünden bir sarık hediye edilirdi (Bonvalot, 2015: 50, 51, 52).

Medreselerde eğitim veren öğretmenlere “müderriş” denilmektedir. Müderrişlerin sayısı medresenin büyüklüğüne ve öğrenci sayısına bağlı olarak 1-10 arasında olduğu gibi bazı durumlarda bu sayı 12’den fazla da olabilmektedir (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 61). Büyük medreseler birkaç müderrişe sahiptir, ünlü müderrişlerin dersleri öğrenciler tarafından talep görmektedir. Böyle müderrişlere yabancı öğrenciler de gelmektedir. Bazı müderrişlerin ise devamlı çalıştığı bir medrese yoktur. Bu müderrişler hem evde hem de bir medresede eğitim vermektedirler. Serbest veya özel olarak çalışan müderrişler diyebileceğimiz bu kişiler öğretim ücretlerini ve işleyecekleri ders kitaplarının onayını almak durumundadırlar (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 62).

Nalivkinler medresede görev yapan müderrişlerin öğrenciler tarafından davet edildiği gibi hanlar tarafından da görevlendirildiklerini fakat bunun uzun zaman önce

yapıldığını belirtmişlerdir. Müderrislerin durumu Nalivkinlerin anlattığı dönemde de farklı değildir; müderrisler ulema, yöneticiler veya başka bir etkili hamî tarafından seçilip medresede görevlendirilmektedirler (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 62).

Schuyler eserinde medrese öğretmenleri ile ilgili Nalivkinlerin verdikleri bilgilere benzer aktarımlarda bulunmuştur. Medrese öğretmenleri olan müderrisler, medrese öğrencilerinden değil, bunun yerine medrese vakıflarından ücretlerini almaktadırlar (Schuyler, 2007: 160). Yazarın eserinde müderrislerin ne kadar gelir aldıklarına dair bilgiler bulunmamaktadır.

Bonvalot eserinde medrese öğretmenleri hakkında fazla bir bilgi vermemiştir. Yazar medrese öğretmenlerine profesör demektedir. Medrese öğretmenleri ihtiyaçlarını karşılamak için medreseye bağışlanan vakıf gelirlerini kullanmaktadır. Bu kişiler bir cami veya bir medreseyi de yönetebilirler ve Ramazan ayında müminlerin verdikleri hediyeler ile de gelir elde ederler (Bonvalot, 2015: 52-53).

Fergana Bölgesi Geleneksel Eğitimi Alan Öğrenciler

Bölgede eğitim almak zorunlu değildir ve öğrenciler tüm gün boyunca mektepte bulunurlar. Mektepler sadece erkek çocuklar için eğitim vermektedir. Öğrenciler tek bir sınıfta toplu halde ders görmektedirler. Öğrenciler mektepte diz üstü oturarak ders işlemektedirler (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 68). Sınıfta öğrenci sayısı beş ile otuz arasında nadir durumlarda ise bu sayı kırk olabilmektedir. Okula başlama yaşı genellikle sekizdir (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 69).

Erkek çocuklar mektebe ilk kez gideceği zaman babası veya başka büyük bir akrabası tarafından hediye pilav ve diğer yiyecekler eşliğinde öğretmenine teslim edilmektedir. Öğrencinin ailesi çocuğu mektebe ilk getirdiklerinde öğretmenine “eti sizin; kemiği bizim” demekte ve öğretmenin çocuklarına eğitim verdiği süre boyunca onu “dövmesini” hoş gördüklerini sözlü olarak belirtmektedirler. Ailelerin öğretmene verdiği bu izin ile öğretmen eğitim süresince öğrencilerini zaman zaman dövülebilmektedir. Nalivkinler çocukların öğretmenler tarafından sürekli dövüldükleri için mekteplerden kaçtıklarını belirtmektedirler. Onlar ayrıca ailelerin ve öğrencilerin dayak olmadan bir şeyler öğrenilmeyeceğini düşündüklerini de aktarmışlardır (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 58).

Bonvalot eserinde mektep öğrencilerinin erkek çocuklardan oluştuğunu, 6-7 yaşlarında mektebe başladıklarını ve burada okuma yazma öğrendiklerini anlatmıştır. Öğrenciler mektepte yarım gün kalmakta ve öğleden sonra evlerine gitmektedirler. Mektepte eğitim ezber olarak yapılmakta, çocuklar yere oturmaktadırlar. Mektep öğretmeni gerekli gördüğü öğrencileri sopası ile dövmekte bazen de onları falakaya çekmektedir. Bir aile çocuklarının okumaya ilgisi olduğunu fark ederse ve ileride çocuklarının eğitim almasından faydalanabileceklerine inanırlarsa çocuklarını mollaya teslim ederler. Eğer çocuk eğitim sürecinde iyi yazı yazmayı öğrenirse kâtip ve kitapçı olmakta, kendi yazdıkları

kitapları satabilmektedirler. Öğrencinin hafızası iyi, ince zekâsı varsa ve hırslı ise medrese eğitimi almaya gönderilmektedir (Bonvalot, 2015: 50, 52).

Medreselerde eğitim gören öğrencilere “şagird” denilmektedir (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 59). Medrese öğrencileri 3 seviyeye ayrılmaktadırlar. 1. edna; en düşük seviyede öğrenci, 2. evsat; orta seviyede öğrenci, 3. a’la; en iyi seviyede öğrencidir (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 63). Medresede bir üst derse geçme müderrislerin sınava hazırlanma duyurusu ile başlamaktadır. Bilgisine güvenen öğrenciler sınava hazırlanmaya başlarlar. Bir üst derse geçme öğrencilerin aldıkları burs ile doğrudan ilişkilidir. Bir üst derse geçen öğrencinin bursu artmaktadır. Ayrıca bir üst derse geçemeyen öğrencileri arkadaşları küçümsedikleri ve alay ettikleri için öğrenciler aynı derste kalmak istememektedirler.

Bazı öğrenciler 14-15 yaşında ayrıcalıklı şekilde büyük veya vakıf medresesine girebilmektedirler. Bu öğrenciler sahip oldukları hakkı para ile satın almaktadırlar. Bölgede hemen hemen bütün büyük medreselerde satılık hücreler bulunmaktadır. Bir medrese inşa edilirken medrese hücreleri 3-8 ruble arasında ucuz bir fiyata herhangi birine satılmaktadır. Bu satıştan sağlanan para medresenin yapımı, tamiri ve diğer ihtiyaçlar için kullanılmaktadır. Böyle bir hücreyi alan kişi burada sonsuz bir yaşam hakkı elde eder. İsterse müderrisin dersini dinler, medresenin kitaplarını kullanır ve medrese bir vakıf medresesi ise bu öğrenci vakıf gelirinden pay bile almaktadır. Hücre sahibi öğrenci medreseden ayrıldığı zaman hücrelerini istediği kişi veya kişilere satabilir. Bu şekilde satılan hücre yeni sahibi veya sahipleri tarafından satılmakta ve bu satıştan gelir elde etmektedirler. Satılık hücre olmayan medreselerde ise öğrenciler müderris olarak kabul edilmektedirler (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 64).

Nalivkinler medrese öğrencilerini kibar, gözlerini yere indiren, sessizce konuşan, az yiyen, kıyafetleri fazla temiz olmayan kişiler olarak anlatmışlardır. Öğrenciler ayrıca Arapça ve Farsça kelimeleri kullanarak laf sokan, beyaz ellere sahip kişilerdir. Nalivkinler burada medrese öğrencilerinin medresede kapalı ortamda kaldıkları ve dışarıda herhangi bir işte çalışmadıkları için ten renklerinin beyaz kaldığını, medrese öğrenci olduklarının tenlerinin güneşte koyulaşmamasından anlaşılabilirliğini anlatmak istemişlerdir. Medreselerin kişisel malzemelerden yoksun ortamında yaşayan öğrenciler bu genel özellikler ile toplum içinde fark edilmektedirler (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 65).

Bonvalot eserinde medrese öğrencilerinin okuma yazma bildiğini, öğrenmeye devam ettiğini, zihnini çalıştırdığını, cümleleri ezberlediğini ve heceler arasında söz cambazlığı yaptıklarını söyler. Bir medrese öğrencisinin amacı Kuran’ı ezberlemek, Arapça kelimelere hâkim olmak, Türkçe ve Farsça şiiirleri ile hafızasını doldurmaktır. Bunları yapan öğrenci eğer Kuran’ın bir ayetine yeni bir yorum getirirse bölgede bir deha olarak kabul edilmekte, uzun bir sakal bırakmakta ve uzak bölgelerden ziyaret edilen mübarek bir kişi olmaktadır (Bonvalot, 2015: 53).

Nalivkinler bölgede eğer ailenin imkânı varsa kız çocuklarına okuma yazma derslerinin bir kadın öğretmen olan “atin/otin” tarafından genellikle öğretmenin evinde verildiğini yazmışlardır. Kız çocuklarının ilk okulu olan bu eğitim erkek çocuklarının mektepte aldığı eğitim gibidir ve bir mektepte uygulanan her şey burada da yapılmaktadır (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 190). Nalivkinlerin verdiği bilgilerden kızların çok iyi bir eğitim alamadıklarını ve eğitimlerini ilerletemediklerini öğrenmekteyiz. Kızların eğitim alması ailelerinin maddi durumuna bağlı olduğu için o dönemde eğitimin maliyetli bir eylem olduğunu çıkarabiliriz. Bu sebeple bölgede kadınlarının çoğunluğu okuma yazmayı ve sayı saymayı bilmemektedir. Yetişkin bir kadın kısa bir not bile yazamamakta, yüze kadar sayamamakta ve parayı hesap edememektedir (Nalivkin ve Nalivkina, 1886: 190, 198).

Sonuç

Fergana bölgesi 19. yüzyıl eğitim kurumları Türk-İslam devletlerinin eğitim kurumları ile aynıdır. İslam dini temel alınarak eğitim verilen bu kurumlar: mektep; ilkokul, medrese; yükseköğrenim veren okullar ve karihâneler; hafız yetiştiren okullardır. Bu okullarda eğitim zorunlu olmadığı gibi yalnız erkek öğrenciler içindir. 5-8 yaş arasındaki bir erkek çocuk mektepte eğitim alabilmektedir. Her mahallede bir tane mektep bulunmaktadır. Mektepler genellikle caminin içinde veya özel bir evde kurulabildikleri gibi caminin kendisi de mektep olarak kullanılabilir. Bir çocuk mektepte okumayı ve yazmayı, aynı zamanda bir Müslüman olarak İslam dininin temel görevleri hakkında ilk bilgileri öğrenmektedir. Bunların içinde abdest alma, beş vakit namaz kılma, oruç tutma hakkında bilgilerin yanında Allah, melekler, ahiret gibi temel dini konular hakkında bilgiler de yer almaktadır.

Mektepte dersler günlük olarak yapılmakta ve cuma günü tatil olmaktadır. Mektep eğitimi 2 ile 5 yıl sürmektedir. Öğrenciler sabah erken güneş doğduktan kısa bir süre sonra mektebe gelmekte ve kahvaltı yapmak için evlerine gitmektedirler. Öğrenciler yemeğe gittikten 1-2 saat sonra öğle zamanı mektebe geri dönmektedirler. Onların bir sonraki araları da 1-2 saat sürmekte ve akşam evlerine dönmektedirler. Ailelerinin izin almalarına bağlı olarak öğrenciler yazın 1 veya 2 ay yaz tatiline sahip olabilirler. Bölgeye 19. yüzyılda seyahat eden bazı oryantalistler ise mektep eğitimin yarım gün sürdüğünü belirtmişlerdir.

Mektebi bitirdikten sonra eğitim hayatına devam etmek isteyen az sayıdaki öğrenci medreseye başlamaktadır. Medreseler bölgedeki en yüksek dereceli okullardır. Medreseler genellikle vakıflar aracılığı ile kurulmaktadır. Medreseyi kuran ve onu finanse eden kişiler halkın zengin kesiminden insanlar ve üst düzey devlet görevlileridir. Bu kişiler medresenin kurulacağı araziye ve yapı malzemelerini hediye olarak vermektedirler. Ayrıca müderrislerin maaşlarını ve öğrencilerin burslarını karşılaması için gelir üreten küçük bir miktar sermaye, bir miktar para ve kitapları da medreseye bırakırlar. Bazen de vakıf

sahibinden başka kimseler de medreseye bağışlar yaparak bu gelirlere katkı yapmaktadırlar.

Medreselerde dersler yıl boyunca dönemler halinde devam etmektedir. Ders günleri haftanın cumartesi, pazar, pazartesi ve salı günleridir. Tatil günleri ise çarşamba, perşembe ve cuma günleridir. Öğrenciler tatil günlerini de derslerine hazırlanmak için kullanmaktadırlar. Medreselerde eğitimin temel içeriği Arapça dilinin öğretilmesidir. Medrese dersleri ayrıca temel olarak dini ağırlıklıdır. Burada dini hukuk; her konu ile ilgili yasalar, kişisel ve aile hukuku, ceza hukuku ve devlet hukuku hakkında bilgiler öğretilmektedir. Ayrıca mantık, dogmatik ve diyalektik dersleri de bulunmaktadır. Medrese eğitiminde öğrenciler dersleri ezber, tekrar, tefakkuh, müzakere ve imla yöntemleriyle öğrenmeye çalışır. Sınıf geçme yerine kitabını ezberleyip bitiren öğrenci ileri bir ders kitabına geçmekte ve onu ezberlemektedir. Öğrenciler en az iki yılda bir kitabı ezberlemek zorundadırlar. Eğer bir öğrenci medresede beş yılın sonunda başarılı olamazsa medreseden atılmaktadır.

Mektep ve medrese eğitim dili Arapça ve Farsça, ders kitapları da bu iki dildedir. Fakat ders kitaplarının dili olan Arapça ve Farsçayı öğretmenler de nadiren bilmektedirler. Eğitim alan öğrenciler sadece Kuran, Arapça ve Farsça dillerde yazılmış olan ders kitaplarını ezberlemektedirler. Öğrencilere eğitim kurumlarında verilen eğitim bölgede yüzyıllardır devam eden geleneksel eğitimidir. Bölgede eğitim gören kişilerin matematik bilgileri temel hesaplama kadardır. Temel matematik hesabı bilen insan sayısı ise çok azdır. Bu azınlıktaki kişiler kesir işlemlerini ise bilmemektedirler. Mektep ve medresedeki geleneksel eğitim 19. yüzyılda yenilenmeden devam etmiş, bilimsel dersler yerine dini eğitim içeren dersleri yoğun olarak içermiştir. Eğitimin zorunlu olmaması olması bölgede eğitim alan çocukların sayısının az olmasına neden olmuştur. Eğitim alan erkek çocuklar ise ekonomik durumu iyi olan ailelerin çocuklarıdır. Ayrıca eğitim kurumlarında sadece erkek çocuklar için eğitim verilmesi bölgedeki kız çocuklarının okuma yazma bilmeme, yüze kadar sayamama ve para hesabı bile yapamamalarına neden olmuştur.

Maddi imkânları iyi olan aileler kız çocuklarının eğitim almasını istedikleri zaman onlar için özel kadın öğretmenler tutmuştur. Bu şekilde erkek çocuklarının aldıkları mektep eğitimini almışlardır. Çalışma sonucunda bölgede verilen eğitimin yetersiz, eğitim yönteminin geleneksel ve ders içeriklerinin ezber temelli olması nedeniyle eğitim alan öğrencilerin okuma ve yazmada yeterli seviyede olmadıkları ortaya çıkmıştır. Eğitim kurumlarında öğrencilere uygulanan dayak öğrencilerin okullardan soğumasına ve kaçmasına sebep olmuştur. Eğitim almak isteyen öğrencilerin ailelerinin ekonomik durumları iyi değilse eğitim almaları zorlaşmış ve bazen mümkün olmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar bu çalışmaya eşit olarak katkıda bulunmuştur.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Abaşın, S. N. (2015). Krizis oriyentalizma v Rossiyskoy imperii. S. N. Abaşın vd. (Edt.), *Polveka v Turkeстане V. P. Nalivkin: Biografiya, Dokumentı, Trudı*, (p.17-64). Izdatel'skiy dom Mardzhani.
- Alpargu, M. (2002). Türkistan Hanlıkları. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Sarı (Edt.), *Türkler*, 8 (p.557-605). Yeni Türkiye.
- Arapov, D. Y. (2015). Vladimir Petroviç Nalivkin (Biografiçeskaya Spravka). S. N. Abaşın vd. (Edt.), *Polveka v Turkeстане V. P. Nalivkin: Biografiya, Dokumentı, Trudı* (p.11-17). Izdatel'skiy dom Mardzhani.
- Bababekov, H. (2003). Fergana and The Khanete of Kokand. C. Adle, I. Habib, (Edt.), *History of civilizations of Central Asia*, (p.71-83). Unesco.
- Bonvalot, G. (2015). *Orta Asya'ya seyahat-Moskova'dan Türkistan'a* (M. R. Uzmen, Çev.). Bilge Kültür Sanat.
- Campell, E. I. (2015). *The Muslim question and Russian Imperial governance*. Indiana University.
- Çelik, M. B. (2016). Hokand Hanlığı, Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu, (Edt.), *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğuları*, (p.528-571). Ötüken.
- Çelik, M. B. (2016). Hokand Hanlığı siyaset ve kültür hayatında bir kadın: Mahlar Ayım, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın Sempozyumunda sunulan bildiri*, Samsun. Güven.
- Egamberdiyev, M. (2005). Çarlık Rusya'sının Türkistan'daki eğitim politikası (1870-1917), *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), p.103-108.
- Fathi, H. (1997). *The unknown women clerics of Central Asian Islam*. Central Asian Survey, 16(1), p.27-43, <https://doi.org/10.1080/02634939708400967>
- Hızlı, M. (2008). Osmanlı medreselerinde okutulan dersler ve eserler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), p.25-46.
- Kamalova, Z. (2019). *Hüdayar Han döneminde Hokand Hanlığı (1845-1875)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kamalova, Z. (2019). *Türk kültür mirasında kılıç ve kalem tutan hanımlar*. Cağaloğlu.
- Kamalova, Z. (2022). Hokand Edebî Muhiti'nde Kadınların Yeri (Dilşâd Berna ve "Tarih-i Muhacirân" eseri örneğinde). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 131(259), p.309-326.
- Kariev, A. (2018). Hokand Hanlığının eğitim geleneği ve medreseler. *Diyanet İlmi Dergi*, 54(3), p. 149-166.
- Konukçu, E. (1998). Hokand Hanlığı. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 18, p.215-216.). Türkiye Diyanet Vakfı.

- Kotyukova, T. V. (2015). Antipod çeloveka v futlyare vospotinaniya o B. P. Nalivkin, S. N. Abaşın vd. (Edt.), *Polveka v Turkestane V. P. Nalivkin: Biografiya, Dokumentı, Trudı*, (p.146-164). Izdatel'skiy dom Mardzhani.
- Kutyukova T. V. (2016). Oherk byta zhenshchiny osedlogo tuzemnogo naseleniya Fergany, V. P. I. M. V. Nalivkinykh, Neopublikovannye Retsenzii. *Vostochnyy Arkhiv*, 1(33), p.62-66.
- Şen, H. (2021). Türkistanlı bir kadın şairin otobiyografisi: Dilşad Berna ve târih-i muhâcirân. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 127(250), p.151-164.
- Schuyler, E. (2007). *Türkistan, Batı Türkistan, Hokand, Buhara ve Kulca notları* (F. Çetin & H. Çetin, Çev.). Paradigma.
- Somuncuoğlu, B. T. (2006). *Türkistan'da eğitim (1865-1917) ve Çarlık Rusyası'nın sosyo-politik açıdan eğitime yaklaşımı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nalivkin, V. P. (1913). *Tuzemtsı ranşe i teper*. Elektriç. Tipo-lit. Turk. T-va Peçatnago Dilya.
- Nalivkin, V. P., Nalivkina, M. (1886). *Oçerk bita jenşını osedlogo tuzemnogo naseleniya ferganı*. Tipografiya İmperatorskago Universiteta.
- Nalivkin, V. P., Nalivkina, M. (2016). *Muslim women of the Fergana Valley* (M. Markova and M. Kamp, Çev.). Indiana University.
- Nazarov, F. (1891). *Zapiski o nekotorih narodah i zemlyah credney çasti Azii*. Peçatano pri İmperatorskoy Akademii Nauk.
- Tagaev, M. (2017). *Hokand Hanlığı'nın (1709-1876) sosyal ve kültürel tarihi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vurgun, S. Y. (2015). XVIII. yüzyılın ilk yarısından XX. yüzyılın ilk yarısına kadar Türkistan'da kadın. *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, 214, p.187-200.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9. Baskı). Seçkin.